

נייר עמדה  
עתיד ההשכלה הגבוהה  
היבטים אקדמיים, חברתיים וכלכליים

*"מטרות האוניברסיטה הן לעודד את מדעי היהדות, מדעי הרוח והאמנויות, מדעי הטבע וכל ענפי המדע האחרים, לפתחם ולעסוק במחקר ובהוראה שלהם ובכל מעשה שיש בו לקדם את המדעים האלה ולהפיצם".*  
מתוך חוקת האוניברסיטה העברית

נכתב ע"י :  
איציק שמולי, יואב רובין, מורן אדלר, אודי בכר ואורית שחר  
נציגי התאחדות הסטודנטים

נובמבר 2007

## תוכן עניינים :

2 ..... תמצית

4 ..... המלצות עיקריות

5 ..... הקדמה

7 ..... מבוא

ועדת וינוגרד (7), מתודולוגיה בעייתית (8), ההשוואה לארה"ב (9), פערים תהומיים

בין יעדים להמלצות (9), התייחסות להשכלה גבוהה כמוצר (9)

11 ..... היבט חברתי

מאפייניו הייחודיים של הסטודנט הישראלי (13), השירות הצבאי- חוב מוסרי (13),

האקדמיה כמקור לחיזוק ערכי הדמוקרטיה הישראלית (13)

15 ..... היבט אקדמי

מצוינות בהוראה ובמחקר במערכת ההשכלה הגבוהה (15), תקנים ותשתיות (15),

שמירה על ייעוד המוסדות ואופי המחקר, (17), פגיעה בקהילה המדעית (18), הפרדה

בין מחקר והוראה (20), השפעתה הצפויה של העלאת שכר הלימוד על האקדמיה (23),

תואר שני (23), דוקטורנטים, סגל זוטור ומרצים מן החוץ (25), בקרת איכות (25), המכללות

להכשרת מורים (26)

30 ..... היבט כלכלי

תמורה כלכלית מריבוי אקדמאים (30), נגישות האזרחים להשכלה גבוהה (31), עלויות לפני

הלימודים, לקראתם ובמהלכם (33), עלות שכר הלימוד (35), מודל ההלוואות- הרחבת

הפערים החברתיים (37), החזר תקציבים ריאלי למערכת ההשכלה הגבוהה (39), השקעה

ציבורית לעומת השקעה פרטית (40)

41 ..... נספחים

42 ..... ביבליוגרפיה

44 ..... הערות

## תמצית

אין עוררין על כך שמערכת ההשכלה הגבוהה בישראל מצויה במצב קשה. היא אמנם גדלה בשנים האחרונות בקצב מרשים ביותר (בין 1991 ל-2006 הוכפל מספר הסטודנטים) אולם גידול זה לא גובה בהוספת התקציב הנדרש. נהפוך הוא, תקציב ההשכלה הגבוהה מאז שנת 2000 קוצץ באופן משמעותי. זאת גם משום שהאוצר התנער מהחלטות ועדת וינוגרד ולא מימן את הפער התקציבי שיצרה הורדת שכר הלימוד. כתוצאה מהקיצוץ בתקציב גילם הממוצע של חברי הסגל עלה, ואילו קליטת אנשי סגל חדשים ואיכותיים פחתה במאות תקנים. בהתאם לכך עלה מאוד היחס המספרי מורה-תלמיד. במקום חברי סגל מונו יותר ויותר מורים מן החוץ חסרי זכויות עובדים בסיסיות. תשתיות המחקר, ההוראה, המעבדות והספריות נשחקו עד מאוד. ההקצבות למחקר לא גדלו והמערכת כולה נשענה יותר ויותר על מקורות מימון פרטיים ולא ציבוריים.

ועדת שוחט הוקמה כביכול על מנת לתקן את בעיות אלה אלא שמרחב המחשבה של הועדה הוגבל מראש והמתודולוגיה עליה היא נשענת מאוד בעייתית. אין בה יצוג לחלקים נרחבים מהמערכת (סטודנטים, נציגי סגל ונציגי מכללות), ומסקנותיה במידה רבה הוכתבו מראש על ידי ניסוח כתב המינוי שלה ועל ידי האידיאולוגיה של חבריה.

- אנו מקדמים בברכה את המלצתה של הועדה להחזיר את תקציבי ההשכלה הגבוהה אולם חושבים שאין די בכך אלא יש הכרח להגדיל אותם על חשבון המדינה ולא על גבם של הסטודנטים.
- אנו מתנגדים לתגמול דיפרנציאלי של חלק קטן מהמרצים משום שיש בכך פגיעה בחופש האקדמי ובערכי הסולידאריות של הקהילה המדעית. לעומת זאת אנחנו דורשים הגדלה של מספר התקנים לאנשי סגל זוטרי ובכיר.
- אנו חושבים כי ההשקעה בתשתיות מחקר חשובה ביותר ושעליה להעשות תוך ריכוז משאבים. עם זאת אנחנו חושבים שמן הראוי לעודד מרצים מהמכללות להשתמש בתשתיות של האוניברסיטאות ולעסוק במחקר באופן ממוסד ולא על חשבון תקציבי המחקר שהם מצליחים להשיג. ההפרדה המוצעת בוועדה בין מחקר והוראה והוצאת המחקר מהמכללות תפגע מאוד גם בהוראה במכללות ובכך בסטודנטים בפריפריה.
- אנו שוללים מכל וכל את הצעות הועדה בדבר שכר הלימוד. אנו שוללים את תפיסת הועדה את ההשכלה כמוצר צריכה וכהשקעה כלכלית פרטית בלבד. גישה זו מתעלמת מחשיבותה של ההשכלה לכלכלה הישראלית ועוד יותר מכך לחברה הישראלית השואפת להיות דמוקרטית וערכית. העלאת שכר הלימוד תפגע בעיקר במקצועות "לא רווחיים" כמו חינוך, מדעי הרוח ועבודה סוציאלית. ההלוואות שאמורות לסייע לסטודנטים יועילו בעיקר לבנקים שירוויחו מהן הון עתק ולקוחות שבויים. בניגוד להצהרות חברי הועדה הן תפגענה בציבור הסטודנטים שכמעט כולם

יאלצו לשלם את כל 17,200 השקלים (כולל הריבית) שיעלו לימודיהם. זאת בשל הסף הנמוך ממנו מתחיל תשלום ההלוואות ובשל העובדה שאין כל פרוגרסיביות בהחזרים.

לסיכום, מערכת ההשכלה הגבוהה נמצאת כיום במשבר קשה אולם היא בעלת בסיס חיובי מוצק שבא לידי ביטוי בהישגיה המרשימים במחקר ביחס לעולם. אנו חושבים כי באמצעות השבת התקציבים למערכת והגדלתם לצד מחשבה רצינית ומקיפה של כלל הגורמים השותפים במערכת ניתן להחזיר אותה למסלול של התפתחות טובה ובריא.

## המלצות עיקריות

1. אנו קוראים להחזרת תקציבים ולהוספת תקציבים למערכת ההשכלה הגבוהה.
2. שכ"ל לא יועלה ולא ייקבע באופן שרירותי ללא דיון מקדים.
3. אנו שוללים שכ"ל דיפרנציאלי בתואר ראשון ושני.
4. ישקלו מערכי סיוע רלוונטיים להרחבת הנגישות ולא הלוואות כדוגמת אלה המוצעות בדו"ח שוחט.
5. אנו מתנגדים להלוואות באמצעות הבנקים כאמצעי לשיפור הנזילות.
6. יש צורך בהגדלת התקנים להוראה ומחקר באוניברסיטאות ובמכללות במספר הגדול מ-600 התקנים שהוצעו.
7. יש להעביר את המורים מן החוץ להעסקה קבועה במוסדות.
8. אנו מתנגדים לשכר דיפרנציאלי למרצים מעבר לקיים כיום.
9. יש לשפר את תנאי ההעסקה של דוקטורנטים וסגל זוטרי.
10. יש לאפשר מחקר במכללות תוך שימוש מושכל במדיניות תכנון המחקר ובאיגום המשאבים והתשתיות הקיימים.
11. יש לערוך דיון בנושא המכללות להוראה ומעברם לות"ת כחלק מהעלאת מעמדן ותקצובן.
12. אנו קוראים לקיים כל דיון במערכת ההשכלה הגבוהה בשיתוף כל הגורמים הרלוונטיים ולא באופן חד צדדי.

## הקדמה

בשנים האחרונות קונה לעצמה האידיאולוגיה הניאו שמרנית אחיזה במרחבים אשר נחשבו בעבר כמעוזים סוציאל-דמוקרטים. הסיבה לתופעה טמונה בכך, שהיא משמשת ככלי שרת עבור ההגמוניה הכלכלית במדינת ישראל ובשמה מבקשים "לתקן", "לייעל" ו-"לטהר" מערכות ציבוריות שונות. כך, מקצצת המדינה באופן חד בתקציבי השירות הציבורי, ובעודו מחרחר את נשימותיו האחרונות מציעה לו את התקציבים שנגזלו בתנאי לעריכת רפורמה הכוללת הפרטה. הפרטה זו אינה מפוקחת כמעט ע"י המדינה ובסופה, נחסכים אמנם משאבים במידה כזו או אחרת, אך היא באה בדרך כלל על חשבון רמת השירותים הניתנים לציבור, הפיקוח שהופך רפה מדי וכן, ייקור חד במחירי השירותים הבסיסיים. תהליכים אלו לא פסחו על האקדמיה הישראלית והחל משנת 2001 הושטו על מערכת ההשכלה הגבוהה קיצוצים חדים באומדן משוער של כ- 1.2 מיליארד ₪. הקיצוץ, שחל במקביל לעליה דרמטית במספר הסטודנטים, שחק באורח ניכר את המחקר וההוראה במוסדות להשכלה גבוהה והביא לירידת קרנם של הערכים האקדמיים.

כהמשך ישיר למגמת התערבות הדרג הפוליטי באקדמיה שהחלה עוד בועדת מלץ, נעשה ניסיון להשית על האקדמיה שינויים מבניים ומהותיים רדיקליים באמצעות חוק ההסדרים<sup>1</sup>. תחת הכותרת של "מצוינות אקדמית" ו"תגמול תומך איכות" הוכרזה "גמישות ניהולית" כיעד מרכזי והוצע לקבוע את ההעלאה בשכר הלימוד באישון לילה, בהצבעה על מאות ואלפי סעיפיו ללא מחקר מקדים, ללא דיון ציבורי וללא שיתוף הגורמים המעורבים. אמנם החוק קבע כי תוקם ועדה, אך זו הונחתה לבדוק רק את נושא העסקת המרצים (ולא את נושא שכר הלימוד שהיה אמור להיקבע בחוק ההסדרים). כמו כן הועדה הייתה אמורה להתעלם מעמדת המרצים והסטודנטים. הצעה זו הוצאה אמנם מחוק ההסדרים אבל רק בתמורה להקמת ועדת שוחט ששוב התעלמה מסגל המרצים ומהסטודנטים.

וכך, בשלהי חודש אוקטובר אשתקד קיבל לידיו שר האוצר לשעבר, אברהם (בייגה) שוחט, את כתב המינוי מידי ממשלת ישראל לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. במבט לאחור, הייתה זו הזדמנות היסטורית לתקן ולשפר את הדרוש תיקון ולהעלות את המערכת על דרך המלך, אך נראה כי ההזדמנות הוחמצה ולו משום שלא התקיים בוועדה דיון כולל, אמיתי ומעמיק. כתב המינוי של הועדה, כאמור, קרוב מאוד ברוחו למה שנכתב בחוק ההסדרים והרכב הועדה נקבע אף הוא במידה רבה לאור עמדותיהם הידועות של חבריה. למעלה מזאת, כתב מינויה של הועדה (כמו גם החברים שנבחרו לכהן בה) מקפל בתוכו הנחות יסוד שנויות במחלוקת אשר קבעו את גבולות המנדט והדיון של "ההמלצות המקובלות" ומשתקפים היטב בפערים המתגלים לעיתים בין דיוני תתי הועדות ובין ההמלצות הסופיות של חברי המליאה<sup>2</sup>. כך למעשה, הועדה לא התמסרה כלל ועיקר לסוגיית תיקון ההשכלה הגבוהה, מכיוון שלא הרשתה לעצמה לחרוג מגבולות המנדט שהוקצה לה ובמקום

לקיים דיון מעמיק ורציני בסוגיות הרלוונטיות היא ניסתה רק להציע דרכי פעולה למימוש ההמלצות המונחות מראש. בעצם התעלמותה<sup>3</sup> בפועל מסוגיות יסוד שונות כגון: החופש האקדמי, מערכת היחסים בין הסגל וההנהלה, שיטת ההעסקה הנפסדת של "מרצים מן החוץ", המכללות לחינוך, המכללות הבלתי מתוקצבות ועוד, היא עודדה סטגנציה במקום התפתחות. לדעתנו, ועדת שוחט הייתה צריכה מלכתחילה להשתחרר כליל מדיונים על שכ"ל, ולהתמסר במלואה לסוגיית תיקון המצב במערכת ההשכלה הגבוהה.

בטרם נפרט את עמדתנו הכללית ואת התייחסותנו הפרטנית להמלצות הועדה נציין כי נייר עמדה זה נושא, מטבע הדברים גוון ראקטיבי ולא קונסטרוקטיבי. למותר לציין כי מסגרות המשאבים והזמן הנדיבות שעמדו לראשותה של ועדת שוחט, לא עמדו לרשות הצוות אשר הופקד על הכנת מסמך זה ולכן, בחרנו אפוא, למקד את עיקר התייחסותנו על הסוגיות המועלות בדו"ח הועדה ולא להציע פתרון כולל לשיקום מערכת ההשכלה הגבוהה.

במסמך זה בכוונתנו לבחון את דו"ח שוחט בכללותו מכמה נקודות מבט: חברתית, אקדמית וכלכלית, ולבחון את הבסיס האידיאולוגי עליו הוא נשען. לתפיסתנו, כל הנעשה באקדמיה הוא מעניינם של הסטודנטים ומחובתם, וכמי שיובילו את ישראל ביום המחר בכל התחומים ובכלל זה את האקדמיה הישראלית, להביע את דעתם ולהציג את עמדתם בקול רם בכל בנושאים וביניהם גם בנושא שכר הלימוד. המסמך נוסח לאחר פגישות רבות עם אנשי רוח וחברה, כלכלנים ומשפטנים אשר פרשו את משנתם בפני הועדה, וכן לאחר עיון במחקרים ובניירות עמדה רבים מישראל ומן העולם כולו במטרה לגבש תמונה אמיתית וכוללת ככל האפשר.

## מבוא

החל משנות ה-90 הייתה מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל נתונה לשינויים, התפתחויות ולתהפוכות בקצב ובעוצמה חסרי תקדים. בהדרגה, הפכה האקדמיה ממבצר אליטיסטי סגור למוסד דמוקרטי, מגוון ופתוח יותר, כאשר הצליחה להגיע לאוכלוסיות חדשות ומוחלשות שעד כה הודרו משערי האקדמיה (בעיקר בזכות המכללות). שינוי המגמה התאפשר לאחר חלחולה של העמדה האוניברסאלית בפוליטיקה, באקדמיה ובתודעה הציבורית, שגרסה (ועודנה גורסת) כי על ההשכלה הגבוהה להפוך במידת האפשר לנחלת הכלל. פתיחת השערים בפני סטודנטים מרבדים חברתיים מגוונים, בעלי יכולות אינטלקטואליות שונות, אשר נשאו את עיניהם אל קשת רחבה של מטרות, הוסיפה תפקידים חדשים למוסדות ההשכלה הגבוהה ושינתה את מיקומם בחברה ואת מערך הציפיות מהם מצד המדינה ומצד הציבור הרחב. במקביל, הגיוון של אוכלוסיית הסטודנטים הכתיב את יצירתם של מסלולי לימוד חדשים, רב תחומיים, המתאימים להכשרה מקצועית בקשת רחבה של עיסוקים, והעונים על דרישות מגוונות של קהל הצרכנים ושל שוק העבודה. כניסת ההמונים אל מסדרונות האקדמיה הרוותה אמנם את צימאונם להשכלה גבוהה, אך זו האחרונה לא ידעה כלל רוויה ושובע<sup>4</sup> אדרבא, גדילת המערכת רק העשירה והפרתה אותה ובמקביל באופן הדדי, נוצרו ביקושים חדשים מסוגים שונים. אחת המגמות המרעננות ביותר הייתה צמיחת האינטנסיבית והמואצת של המכללות. התפתח בהן מחקר מדעי ואושר להן לפתח תוכניות לימודים לתואר שני ללא תזה ואפילו לתואר שני מחקרי, מתוך הכרה כי מחקר מדעי חיוני להשגת רמה אקדמית נאותה, וכי לא ניתן להפריד בין תהליך השגת הידע להפצתו.

## ועדת ינוגרד

לפני שבע שנים הקימה ממשלת ישראל ועדה ציבורית מיוחדת, מכיוון שהגיעה למסקנה כי שכ"ל גבוה מדי ויש להפחיתו. בראשה הועמד השופט בדימוס ד"ר אליהו ינוגרד וישבו בה נציגים של משרדי החינוך והאוצר, המוסדות והסטודנטים.

ב-7 בינואר, 2001- פרסמה את המלצותיה העיקריות:

א. שכ"ל לתואר ראשון יהיה אחיד בכל התחומים ויפחת בתוך חמש שנים בשיעור מצטבר של 50%.

ב. לא יהיה שינוי כלשהו בשכ"ל ("העמסות כספיות נוספות על הסטודנטים") מלבד הצמדתו למדד המחירים לצרכן.

ג. ההפחתה בשכ"ל תמומן במלואה ע"י משרד האוצר.

הממשלה אימצה בפה אחד את המלצות הוועדה ב-28 בינואר 2001, אך בפועל יושמה ההחלטה רק בחלקה, וזאת חרף העובדה כי כל הגורמים המיוצגים בוועדה התחייבו לראות בהחלטות הוועדה החלטות מחייבות מבעוד מועד. כתוצאה מכך שכר הלימוד לא הגיע

מעולם ל 50%<sup>5</sup> והאוצר לא מימן כלל את ההפחתה בשכ"ל. כתוצאה מכך נפגע כמובן תקציב מערכת ההשכלה הגבוהה באופן קשה.

נקודת המוצא של ועדת שוחט היא כי שורש המשבר (עמ' 19) נובע בעיקר "מהגידול הרב במספר הסטודנטים, שלווה בהפחתת שכר הלימוד באוניברסיטאות בכ- 26%". הועדה כפרה בהמלצות קודמתה בראשות השופט בדימוס אליהו וינוגרד בתואנה כי הן מיושנות ולא-רלוונטיות<sup>6</sup>, וכן בהחלטתה של ממשלת ישראל בפה אחד לאמץ את מסקנותיה<sup>7</sup>, למרות שאותם הנימוקים שהיו תקפים בשעתו והובילו להחלטה להפחית את שכ"ל, שרירים וקיימים גם היום, וביתר שאת.

כזכור, מיום כינונה של ועדת שוחט מיאנו ארגוני הסטודנטים להכיר בה והתייחסו אליה בחשדנות ובחוסר אמון מוחלט. ההתעלמות הבוטה והיהירה מכללי הרציפות השלטונית<sup>8</sup> ומן ההתייבויות הקודמות שנטלה על עצמה הממשלה כלפי ציבור הסטודנטים, כמו גם עמידת הועדה בסירובה להעניק לסטודנטים יכולת השפעה משמעותית<sup>9</sup> בוועדה עוררו בקרב כלל הסטודנטים את תחושות הכעס והתסכול, שבעטיין פרצה לאחר מכן שביתה ארוכה וגורפת שלוותה בהפגנות מחאה סערות ולעיתים אלימות. ניסיון ההדרה ממוקד קבלת החלטות לא פסח גם על ארגוני המרצים שכניסתם נחסמה אל חדרי הועדה, מה שמעלה שאלה גדולה עוד יותר בדבר מידת הלגיטימיות של הועדה לכוון רפורמה ולהחילה על ראשי המרצים והסטודנטים.

בעיית הייצוג החסר מורגשת מאוד גם בנקודות נוספות בוועדת שוחט: מלבד העובדה כי רובם המוחלט של חברי הועדה מחזיק בתפיסת עולם ימנית (מבחינה כלכלית), ארגוני הסטודנטים מצטרפים לקביעת מועצת ארגוני הסגל האקדמי של המכללות<sup>10</sup> כי הדו"ח נכתב ע"י גורמים שקיבלו בעבר ובהווה שכר מהאוניברסיטאות והתחזו למייצגים של האינטרס הציבורי והאקדמי תוך ניגוד אינטרסים מובהק לכאורה. נציגי המכללות, שמספר הסטודנטים בהן עולה על מחצית ממספר הסטודנטים הכללי<sup>11</sup>, נושלו (באופן דומה לנעשה במל"ג ובות"ת<sup>12</sup>) ממוקדי ההשפעה וקבלת החלטות, ובכך נמנעה מהן הזכות הבסיסית ביותר לייצג נאמנה את יעדיהן וקהליהן בפני יושבי הוועדה. באופן דומה, גם מבחינה דיסציפלינארית רוב חברי ומוזמני הוועדה מגיעים מתחום מדעי הטבע וחלק קטן ממדעי החברה תוך התעלמות בוטה ממדעי הרוח ומקצועות הרפואה.

### **מתודולוגיה בעייתית**

הסתמכותה של ועדה ציבורית, על ביבליוגרפיה דלה ושנויה במחלוקת אשר לא הביאה בחשבון גורמים מהותיים כמו: האוכלוסייה הערבית או המכללות לחינוך מכעיסה ומקוממת<sup>13</sup>. כך מעיד הכלכלן הבכיר סבר פלוצקר<sup>14</sup>: "אין בו (בדו"ח) נתונים כספיים, אין מאמץ לבחון את גמישות הביקוש להשכלה גבוהה כפונקציה של מחיר ההשכלה, אין השוואה מתבקשת כל כך עם רמות שכר לימוד הנגבות מסטודנטים במקומות אחרים בעולם ואין הנמקה משכנעת

להמלצה להעלות את שכ"ל ב-70% דווקא". חמור מכך, בהתחקותנו אחר אותם המקורות נתחווירו לתדהמתנו, לא אחת, בעיות מתודולוגיות קשות מאוד<sup>15</sup> אשר במסגרתן חלק מן הסימוכין שהוצגו בדו"ח כנתוני-אמת התבררו כהטיות והטעויות, הוצאת הדברים מהקשרם כך שיתמכו בהמלצות הסופיות של הועדה. בנוסף, ישנה היתלות מוגזמת במודלים ובחלקי מודלים אשר נכשלו במקומות אחרים<sup>16</sup>.

## **ההשוואה לארה"ב**

ההשוואה לאקדמיה האמריקאית אשר מהווה מודל לחיקוי עבור יושבי הועדה היא פשטנית, מקוממת ומטעה משום שהיא אינה מביאה בחשבון את המציאות הישראלית הייחודית. המציאות מלמדת כי המודל האמריקאי עובד רק בארה"ב: באירופה ובאוסטרליה ניתן לראות שההון הפרטי אינו ממלא את מקום ההשקעה הממשלתית המצטמצמת באוניברסיטאות שכן, השקעת עסקים פרטיים במחקר ובפיתוח באוסטרליה, באחוזים מהתל"ג, ממשיכה לרדת<sup>17</sup>. ארה"ב אמנם מובילה במחקר: נוהרים אליה חוקרים מכל קצוות תבל שנהנים מתנאים מפליגים "ובתמורה" מציבים אותה בראש פירמידת המחקר העולמית, אך יש לזכור כי השוני בין ישראל לארה"ב הוא אדיר. די בכך שנאמר כי תקציבה הכללי של מערכת ההשכלה הגבוהה במדינת ישראל משתווה לתקציבה של אוניברסיטת מחקר ציבורית אחת בארה"ב<sup>18</sup>. זאת ועוד, שם המסורת הפילנתרופית של עולם העסקים הפרטי והיקפי תנועות ההון אינם ברי השוואה. ראוי לזכור כי לעיתים קרובות ארה"ב אינה מכשירה את החוקרים בעצמה כי אם מושכת אותם באמצעות תגמולים סלקטיביים איתם ישראל לעולם לא תוכל להתמודד.

## **פערים תהומיים בין יעדים והמלצות**

בפרק המבוא של הדו"ח שוטחת הועדה את הרקע והסיבות להקמתה ובצידן את יעדיה של מערכת ההשכלה הגבוהה, אך ההמלצות הסופיות של ועדת שוחט לא תואמות את היעדים המוצהרים הללו כפי שנראה בהמשך.

## **ההתייחסות להשכלה גבוהה כ"מוצר"**

הפיכת האוניברסיטאות לתאגידיים כלכליים בעלי גוון אקדמי, הנדרשים לתפקד בשיא ה"יעילות" התפקודית והכלכלית היא המודל שעמד לנגד עיניהם של חברי הועדה. יעילות שבסופו של דבר מחשבת את עקומת ההוצאות וההכנסות בלבד ובוחנת את התנהלות המוסדות דרך הפריזמה הכלכלית הצרה. מאחר ולחינוך ערך ותועלת לא רק במישור הכלכלי המיידי לא ניתן להתייחס אליו כאל מוצר הניתן לכימות. אנו סבורים לעומת זאת, כי האקדמיה איננה עוד תאגיד כלכלי בשוק והעיקרון העומד בבסיסה צריך להיות העיקרון האקדמי המבוסס על החתירה לאמת והפצתה. השמת העיקרון הניהולי-כלכלי כעיקרון

מנחה באקדמיה עלולה לכרסם קשות במעמד החופש האקדמי ולדלדל את הרוח הביקורתית ואת היצירתיות האוטנטית בהן ניחנת האקדמיה מיום היווסדה.

לסיום פרק זה נאמר כי הנחות היסוד שהנחו אותנו בכתיבת מסמך זה היו: שמירה והגברה של הנגישות להשכלה גבוהה ראויה, חופש אקדמי, התייחסות לכל תחומי הדעת, התייחסות לאקדמיה כצורת התארגנות ייחודית ובחינת כל תחום בתוכה לעומק, קריאה לדיאלוג והרחבת השיח ולא לחד-שיח אלים בסגנונה של הממשלה וקריאה לשיתוף פעולה של כל הגורמים הרלבנטיים מתוך ראיית האינטרס המשותף.

## היבט חברתי

**בחינת עקרון הנגישות<sup>19</sup> להשכלה הגבוהה לאור הזכות הבסיסית להשכלה גבוהה**

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות חברתיות, תרבותיות וכלכליות (ICESCR), שישראל חתומה עליה, מעמידה במרכז את עקרון הנגישות השווה. עקרון זה מבטא את חובת המדינה לפתח ולקיים מערכת השכלה גבוהה שהכניסה אליה מותנית ביכולת לימודית אישית בלבד, ולא במאפיינים קבוצתיים כלשהם, כדוגמת מצב כלכלי או שייכות תרבותית, עדתית או לאומית של המועמדים. מבחינת החברה והמשק, השכלה גבוהה היא כלי המשדרג את ה"הון האנושי" של האוכלוסייה ועל כן היא מהווה מרכיב חיוני בתהליכי פיתוח וצמיחה. מבחינת הפרט, השכלה גבוהה היא מפתח להשתלבות בשוק העבודה, לניעות חברתית ולהשתתפות בתהליך הדמוקרטי<sup>20</sup>.

עקרון הנגישות השווה<sup>21</sup> נמדד על פי מדיניות הקבלה של המועמדים למוסדות להשכלה גבוהה. באופן רשמי אין בישראל אפליה בתנאי הקבלה שמציבים הממוסדות האקדמיים: המועמדים נדרשים לעמוד בשני תנאים- תעודת בגרות ישראלית העומדת בדרישות מסוימות (או תעודה שוות ערך מחו"ל) וציון עובר במבחן הפסיכומטרי (תנאי שני זה תקף באוניברסיטאות ובחלק מהמכללות). בפועל, יש מספר גורמים האחראים לכך שקהילות פריפריאליות- יהודים מזרחים, ערבים, בדואים, ועולים יוצאי אתיופיה – מתקשות לעמוד בתנאי הקבלה, מה שמוביל לכך שמידת ייצוגן במוסדות להשכלה גבוהה היא נמוכה יחסית. למעלה מכך, חרף הגידול אשר מתרחש החל משנות התשעים בביקוש להשכלה, ההרכב הדמוגרפי שלהם נותר יציב למדי (למעט שיעור הנשים אשר עולה בהתמדה)<sup>22</sup>. המכשול העומד בפני אוכלוסיות אלה הוא כפול: ההתמודדות עם פערים שנוצרו בחינוך היסודי והעל יסודי לעומת המועמדים האחרים, וכן המגבלה הכלכלית הכוללת את שכר הלימוד (כולל אגרות שונות), את עלויות המחיייה ואת הפסד ההכנסה הפוטנציאלי של הסטודנט (אשר מסתכמים בעשרות אלפי שקלים בשנה). מכשול זה מציב רף גבוה ולעיתים בלתי עביר בפני אותם המועמדים שהצליחו כבר לעבור דרך המסנן התרבותי. לפיכך, הקביעה הנחרצת בדו"ח לפיה לא קיימת כמעט בעיית נגישות להשכלה הגבוהה מפאת המחסור הכספי היא תמוהה ומפוקפקת<sup>23</sup>.

משעברו את מחסומי הקבלה, רבים מן הסטודנטים נאלצים לחלק את זמנם בין עבודה ללימודים על מנת לממן את לימודיהם. במקרים רבים הם נאלצים להאריך את תקופת הלימודים, ובמקרים אחרים הם אינם עומדים בנטל ונושרים בטרם סיום התואר. בעיית הנשירה והארכת משך תקופת הלימודים חריפה במיוחד בקרב הסטודנטים הערבים דלי המשאבים, אשר מודרים גם ממסגרות סיוע רבות משום שלא שירתו בצבא. על כך יש להוסיף סדרה של קשיים נוספים איתם מתמודדים חלק מן הסטודנטים: קשיי שפה – שליטה נמוכה יותר בעברית ואנגלית, במיוחד לעולים וערבים שאלו מהוות עבורם שפה שנייה

ושלישית ולעיתים אפילו רביעית, ניכור תרבותי ותחושת זרות, חוסר היכרות עם דפוסי ההתנהלות במוסדות להשכלה גבוהה, בידוד חברתי, קשיי נגישות לתחבורה, מגורים ועבודה<sup>24</sup>.

לאור זאת, הכבדת נטל שכ"ל בישראל מהווה פגיעה ישירה ומרחיקת לכת בנגישות של האזרחים להשכלה גבוהה. אפשרותו של הפרט למצות את הפוטנציאל האנושי הטמון בו, נפגע וכתוצאה מכך נפגע גם חוסנה של המדינה שנשען, בין היתר, על אזרחים משכילים וביקורתיים אשר מצעידים אותה קדימה. ייקור שכ"ל יציב חסמים נוספים בפני צעירים המבקשים לרכוש השכלה גבוהה. החשש מפני העול הכלכלי הכבד יניע אותם לחיפוש אחר מסלולי חיים אחרים או אלטרנטיבות אקדמיות בארצות נכר שונות, ובאופן טבעי חלקם יבקשו בהמשך גם לבנות את עתידם שם. יש בכך הפסד של הון אנושי עצום לחברה, שתאבד אחוז ניכר מצעיריה המובחרים.

ועדת שוחט מסתכלת על ההשכלה הגבוהה כעל השקעה אישית המניבה תשואה טובה עבור הפרט אך שוכחת את ההיבטים החברתיים אשר את הישגיהם ותרומתם אולי קשה לכמת, אך הם חשובים לאין ערוך לחברה הישראלית. לכן, יש לשאוף דווקא להפחתה משמעותית של שכר הלימוד וההוצאות הנלוות של הסטודנט הישראלי על מנת להציב אלטרנטיבה ראויה לצעירים אשר מבקשים לעזוב. למעלה מזה, ההון האנושי, חשוב לזכור, הוא המשאב המרכזי עליו נשענת מדינתנו דלת המשאבים. ההוויה הישראלית מעצימה את חשיבות העניין והופכת אותו לשאלה קיומית בכלל<sup>25</sup>. אוכלוסיות שלמות שכניסתם לשערי האקדמיה תחסם, מלבד הסכנה לאובדן פוטנציאל מחקרי והשכלתי עצום לאקדמיה ולחברה, תהיינה בסופו של דבר כאבן רחיים על כתפי המשק והמדינה שתאלץ לתמוך בהם. מאידך, בחינת הסיטואציה מנקודת מבט שונה הרואה את החינוך הגבוה כהשקעה ולא כהוצאה תוביל למסקנה כי השיפור ברמת ההון האנושי (ע"י הגדלת מספר הלומדים השכלה גבוהה במדינה), תקדם את חוסנה הלאומי של המדינה, תעצים את מימדי השוויון והדמוקרטיה בחברה, וכמובן גם תעשיר את קופתה של המדינה בעתיד.

אי השוויון בארץ הוא מהגדולים ביותר במדינות המפותחות.<sup>26</sup> פער זה נגרם גם בשל חוסר היכולת של העשירונים התחתונים לרכוש השכלה גבוהה, בין היתר, בשל מחירה היקר. למעלה מכך, הנגשת הזכות הבסיסית להשכלה גבוהה תאפשר לפרטים להתקדם מעלה במבנה הריבודי של החברה.

מעבר לבעיית הנגישות יש לשים לב להשפעה של העלאת שכר הלימוד והעברת נטל מימון ההשכלה הגבוהה מהמדינה לפרט על מצבו של הסטודנט שידו כן משגת לרכוש לעצמו השכלה גבוהה. ההתמקדות בבעיית הנגישות מסתירה את השחיקה במצבו הכלכלי של המעמד הבינוני שהוא השדרה המרכזית של החברה הישראלית.

## מאפייניו הייחודיים של הסטודנט הישראלי

לסטודנט הישראלי מספר מאפיינים המייחדים אותו מעמיתיו בעולם, ועל כן בכל התוויה של מדיניות חדשה יש להביא בחשבון מאפיינים אלו. הסטודנט הישראלי, להבדיל מעמיתיו באירופה ובארה"ב, מגיע לאקדמיה בגיל מבוגר יחסית. לאחר שירות צבאי, לעיתים לאחר טיול ארוך בחו"ל ולרוב לאחר שעבד כדי לבסס הון התחלתי למימון הלימודים. בשל גילו המבוגר, הסטודנט הישראלי לרוב אינו סמוך על שולחן הוריו ומשום כך יש לו הוצאות מחייה רבות. בנוסף, לסטודנט הישראלי מחויבויות כספיות נוספות הנגזרות מגילו כגון: חתונה, משכנתא ולעיתים אף פרנסת משפחה צעירה וילדים.<sup>27</sup>

## השירות הצבאי – חוב מוסרי

מרבית הסטודנטים בישראל תרמו שלוש שנים ויותר מחייהם למען ביטחון המדינה בשירות צבאי תובעני ושוחק, לעיתים תוך סיכון חייהם. רבים מהם ממשיכים לשרת במילואים גם בתקופת לימודיהם, נטל כבד המצטרף ללחץ הכלכלי שהם נתונים בו. שנות הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה הן ההזדמנות של המדינה להשקיע בחזרה באזרחיה הצעירים.<sup>28</sup> התופעה של בריחת הצעירים לחו"ל נובעת לעיתים מתחושתם שהמדינה אינה משקיעה בהם מספיק ושתרומתם לחברה אינה מוערכת. במקביל, כותרות העיתונים מעידות על צמצום מחזורי הגיוס והירידה במוטיבציה לשרת. הכבדת הנטל על הסטודנטים עלולה להגביר את תחושת הניכור למדינה. הערמת נטל כלכלי כבד ביחס לשיעור שכר הלימוד במדינות אחרות בעולם, מהווה זלזול בוטה בחוב המוסרי כלפי החיילים המשוחררים. כבר כיום, חיילים משוחררים רבים אינם יכולים להגשים את שאיפתם לרכוש השכלה גבוהה ולהגשים חיים נאותים וזאת עקב העלויות הגבוהות הכרוכות בכך.

## האקדמיה כמקור לחיזוק ערכי הדמוקרטיה הישראלית

ראוי לזכור כי האקדמיה תורמת באורח ניכר להומניזציה של החברה וכן ליצירת חברה שוויונית ודמוקרטית יותר, ולכן צעדי ההתייעלות צריכים להיעשות על פי קני המידה הנובעים מרוח זו ולא מהיגיון השוק.

יש גם לזכור כי המעמד הבינוני שמורכב ברובו מאקדמאים הוא גם זה שעליו נשענות רוב המערכות של המדינה המודרנית. הוא זה שמתוכו מגיעים רוב חיילי המילואים, רוב עובדי המדינה ורוב הפעילות הכלכלית במשק. אחד המאפיינים של מדינות דמוקרטיות חזקות הן מעמד בינוני רחב וחזק. על כן פגיעה בו היא מסוכנת ביותר.

בשל המתאם הברור בין השכלה וריבוד חברתי, מדינה אשר מקצצת ללא רחם באקדמיה עתידה להשקיע יותר בנזקים המצטברים מקיצוץ זה. לאור זאת, בולט במיוחד חוסר הכרתה של הוועדה בתפקידה של האקדמיה לחיזוק הדמוקרטיה הישראלית, על ערכיה השונים. הזיקה ההדוקה שנמצאה בין תמיכה בערכים דמוקרטיים, מעורבות אזרחית והשתתפות

פוליטית לבין השכלה<sup>29</sup>, צריכה הייתה למצוא את ביטויה בהמלצות אופרטיביות שיתמכו בטענה זו. אך במקום זאת היא מעדיפה לראות את האקדמיה בעין כלכלית ורק למראית העין במבט חברתי. כך למשל, ועדת המשנה לנושא שכ"ל הגישה סיכום דיון שרובו ככולו כתוב בשפה כלכלית של השקעות, תשואה, עליה בפריון, תועלת למשק וסיכון כלכלי. מהניסוח עולה כי חברי תת הועדה אינם רואים את הערך המוסף, התרבותי או החברתי, אשר טמון בהשכלה הגבוהה מעבר ליתרון הכלכלי הפרטי שהיא מביאה לבעליה. דוגמא אחרת משתקפת בהעדפתה של ועדת שוחט למדעים המדויקים המובילים לפיתוח טכנולוגי ולגרירת רווחים בטווח הקצר על פני מדעי הרוח והחברה, שתורמים לבניית חברה דמוקרטית, רפלקטיבית ושוויונית יותר בטוח הארוך.

היבט אחר נוגע לציפייה שההון הפרטי יהווה תחליף לחלק ניכר מההון הציבורי המקוצץ. אך הון פרטי כידוע, לעולם מגיע עם התניה שפוגעת בחופש האקדמי של המחקר. מעבר לפגיעה האפשרית במעמד הידע והשיח המדעי<sup>30</sup> עתידים להיפגע בעיקר מחקרים ביקורתיים. חתירתה של הוועדה לתגמול דיפרנציאלי שיעצים חלק קטן מהמרצים במקום את הקהילה כולה מאיימת לרסק את הארגונים היציגים, לפגוע בזכותם הדמוקרטית להתאגדות וחמור לא פחות לפגוע במרקם היחסים הקהילתי עליו מושתתת האקדמיה.

## היבט אקדמי

### מציונות בהוראה ובמחקר במערכת ההשכלה הגבוהה

תפקידה של המערכת האקדמית הוא כפול: עליה לבצע מחקר מתקדם בכל תחומי הידע האנושי ועליה להפיצו ולהעמיד דור של תלמידים שיוכלו להשתלב במשק במקצועות עתירי ידע ושחלקם יהוו את דור ההמשך של האקדמיה. בתור סטודנטים אנחנו מתמקדים מטבע הדברים בהוראה אולם איננו רואים סתירה בין הוראה ומחקר. נהפוך הוא אנחנו מאמינים ששני תפקידיה של המערכת האקדמית קשורים זה לזה ללא הפרד.

יכולתו של מוסד אקדמי לאפשר הוראה מציונת תלויה במספר גורמים: יחס ראוי בין מספר מרצים ומספר התלמידים, מגוון קורסים רחב, תשתית פיסית מתקדמת ללימודים (מעבדות, ספריות ומחשבים), ואווירת לימודים שנשענת על קהילה אקדמית הנשענת על עקרונות של חופש אקדמי ויצירתיות מחקרית. אינטרסים אלה אינם רק האינטרסים של הסטודנטים אלא הם מהווים את תשתית קיומה של קהילה אקדמית מתפתחת שהיא מצידה נדבך הכרחי לחברה דמוקרטית ומתקדמת מבחינה טכנולוגית.

### תקנים ותשתיות

ככל שיש יחס קטן יותר בין מספר התלמידים ובין מספר המרצים איכות ההוראה באופן ממוצע תגדל. ריבוי מרצים מקטין את גודל הכיתות ומאפשר להם להשקיע יותר מזמנם בהכרה ובהנחיה אישיות של הסטודנטים. כמו כן הוא מביא לריבוי וגיוון נושאי הקורסים ותחומי המחקר, מה שיועיל כמובן הן להתפתחות המחקר והן להגברת היכולת של התלמידים לבחור את תחום העניין הקרוב לליבם. לבסוף, ריבוי מרצים יגדיל את התחרות בין המרצים על ליבם של התלמידים שיכולו מצדם לבחור במרצים הטובים ביותר. מכיוון שכמות הסטודנטים בארץ גדלה מאוד בחמש עשרה השנים האחרונות יש צורך לא רק בשימור מספר המרצים אלא גם בהגדלתו. כך בין השנים 1990-2005 הדרדר היחס בין סטודנטים למרצים מ-1:13.5 ל-1:25 לעומת ממוצע עולמי של 1:14.<sup>31</sup> במקביל חלה עליה בגיל הממוצע של הסגל האקדמי הבכיר מ-52.2 ב-1995 ל-53.4 ב-2004. זאת לעומת ממוצע של 49.4 בארה"ב ו-46 באנגליה.<sup>32</sup> פירושם של הנתונים הוא שלא רק שאין גידול בקליטת הסגל הצעיר אלא שיש ירידה בקליטת סגל צעיר. מבחינת ההוראה פירוש הדבר הוא מורים שחוקים יותר.<sup>33</sup>

ועדת שוחט אכן ממליצה על הוספת תקנים למערכת ההשכלה הגבוהה אולם היא עושה מעט מדי בתחום הזה. הועדה ממליצה על הוספת 600 תקנים חדשים לשנה (לא כולל מחליפים למרצים פורשים) למשך יותר מחמש שנים.<sup>34</sup> בחישוב נדיב לפי 200,000 סטודנטים ולפי 8,000 חברי סגל בכיר המצויים במערכת כיום יקחו בערך 10 שנים על מנת שיחס הסטודנטים לאנשי סגל בכיר יגיע לזה המקובל בעולם. זאת מבלי להוריד ולו משרה

אחת של מורים מן החוץ. על מנת להחליף את כל המורים מן החוץ יהיה צורך בכ-15 שנים.<sup>35</sup> הועדה אינה מתייחסת כלל למחסור האדיר בסגל זוטרי.

פיתוח תשתיות ללימודים ומחקר הוא הכרחי, שכן ציוד מיושן וספריות לא עדכניות גורמים לנסיגה טכנולוגית ומדעית. חשוב לזכור שלא מדובר רק בתחזוק של התשתיות אלא בתוספת מתמידה שלהם משום שהמעבדות והמחשבים משתכללים כל הזמן וגם הספרים מתרבים כל העת. לכן התקציב הנדרש לחיזוק התשתיות צריך לגדול בעקביות ולו רק על מנת שהמערכת תוכל לשמור על מקומה ולא להידרדר. בשל הקיצוצים החריפים שנערכו במערכת ההשכלה הגבוהה בשנים האחרונות לצד גידולה המואץ, הדרדר מאוד מצב התשתיות המחקר וההוראה. כתוצאה מכך חלק מהמחקר שמבצעים חוקרים ישראל נעשה בחו"ל ולא בארץ.<sup>36</sup> פירוש הדבר הוא, שחוקרים אלה הגם שמקום חייהם העיקר הוא בארץ אינם זמינים להוראה כאן ונאלצים לשהות זמן רב בחו"ל. כך הם גם מועדים יותר ל"בריחת מוחות".

תקציב המחקר בארץ לפי דו"ח שוחט שווה בערך (בחישוב נדיב<sup>37</sup>) לתקציב המחקר באוניברסיטה ציבורית אחת בארה"ב. מעבר לגודל התקציב הועדה עוסקת גם במקורו וטוענת שחלק ניכר מתקציב המחקר צריך לבוא מכסף ציבורי. מבחינה זו ישראל מצויה במצב קשה. לפי דו"ח שוחט 66% מתקציב המחקר בארה"ב הוא ציבורי ובחלק ממדינות אירופה אחוז זה מגיע ל-75% לעומת 50% בלבד בארץ. עם זאת המלצות הועדה בפועל משמרות את החלוקה של 50-50 למרות הביקורת הנוקבת שמתחה עליה ועדת המשנה. כך היא עושה לגבי הקרן במדעי הרוח ובמחקר רפואי קליני.<sup>38</sup>

חשוב להדגיש כי אמנם תקציב המחקר מיועד למחקר ולא להוראה אולם כאמור ההוראה תלויה במידה רבה במחקר ומעבר לכך הקשר בין תקציבי המחקר ובין ההוראה באוניברסיטאות נובע מכך שהחוקרים הם גם המרצים. במכללות הדבר בולט פחות אבל עדיין יש בו מן האמת. מעבר לכך אין ספק שבשנים מתקדמות בתואר הראשון ובדאי בתואר השני סטודנטים ובמיוחד סטודנטים מצטיינים יוכלו ליהנות מתקציבי המחקר כעוזרי מחקר מתשתיות המחקר וגם מתקציבי המחקר כעוזרי מחקר. מעבר לכך האופן שבו הועדה מתייחסת למחקר דומה לאופן שבו היא מתייחסת להוראה: הצהרות חיוביות ומסקנות סותרות בפועל. ועדת שוחט מכירה בחשיבות הצרכים הללו וקובעת בהחלטותיה שיש להחזיר את התקציבים שקוצצו במערכת ההשכלה הגבוהה על מנת להגדיל את מספר תקני ההוראה והמחקר ולהשקיע בתשתיות. אף על פי כן, הועדה אינה מכירה בכך שלא רק שעל תקציבים אלה לחזור אלא שעליהם לגדול ושיש ליצור מנגנון שיאפשר זאת.<sup>39</sup> מעבר לכך נראה שיש צורך בתיאום טוב יותר בין המוסדות האקדמיים לריכוז תשתיות ולפעולה משותפת. כך, מצד אחד כדאי לרכז תחומים מסוימים בספרייה או במעבדה אחת, אולם מצד שני חשוב במקביל להרחיב את ההשאלה הבין-ספרייתית האוניברסיטאית כך שתכלול גם מכללות ולאפשר לחוקרים ממכללה או אוניברסיטה אחרת להשתמש במתקני המחקר של

אוניברסיטה מסוימת.<sup>40</sup> למעט ההצעה לייבוש המכללות אין התייחסות מפורטת ומעשית לבעיות אלה, הן במישור של התכנון הכלל מערכתי והן ביחס לתכנון באוניברסיטאות לבדן.

### שמירה על ייעוד המוסדות ואופי המחקר

אנו מבקשים למחות כנגד הכוונה לשנות את עצם ייעודם של המוסדות להשכלה גבוהה מייעוד אקדמי לייעוד כלכלי בעל גוון אקדמי. גם אם חברי הועדה נמנעו מלציין זאת באותיות של קידוש לבנה, לא ניתן להימנע מן המסקנה שעולה מקריאת הממצאים כי לתפישתם על האקדמיה הישראלית להפוך לפונקציונאלית ולתכליתית יותר. לדידם, עליה להתמקד בהכשרה פונקציונאלית של צעירי ישראל למילוי תפקידם בשדה התעשייתי והכלכלי וכנגזרת מכך, אף לרכז את מרב המשאבים בתחומים שיכתיב רצון השוק מתוך תפישה הגורסת כי האקדמיה אינה צריכה להיות "מוגנת ונקייה" מרצון השוק. אך לטענתנו, המוסד האקדמי איננו עוד תאגיד כלכלי, והגדרתו ככזה אינה מתיישבת עם המטרה לחקירת האמת אשר לשמה הוקמה האקדמיה.

ועדת שוחט נמנעת מלומר דברים ברורים בנוגע למוסד הקביעות, אך מפזרת מסביבו ערפל רטורי שעלול להביא בעתיד להחלשתו (בסתירה לחוק המל"ג). הוועדה מציעה את התייעלות המוסדות דרך ה-"גמישות ניהולית" אשר תרכז בידי הנשיאים סמכויות נרחבות אשר באמצעותן, כך מקווים, תתייעל האקדמיה ותהפוך לתחרותיות ולמניבה יותר. זאת ועוד, חוסר הביטחון התעסוקתי, כך סבורה הועדה, יניע את החוקרים "לספק תוצאות" ובכך תמנע התאבנות האקדמיה. אך למעשה, ביטחון תעסוקתי ותנאי עבודה סבירים הם תנאי בסיסי למצוינות אקדמית. הטענה כי הקביעות היא יסוד מנוון המעודד עצלנות, קפיאה על השמרים ובזבז משאבים היא פרי יצירתה של אידיאולוגיה מסוימת שאיננה בהכרח נכונה. ככלות הכול, יש לראות את העיסוק האקדמי כעיסוק קהילתי ולא כעיסוק פרטי: הקביעות מאפשרת לסגל האקדמי הקבוע לשמש כמסנן לבחינת איכות הסגל הצעיר. הוא אינו תופס את הסגל הצעיר כאיום שעלול להביא להדחתו ולכן חש ביטחון לסייע לו ולשתף עימו פעולה. בכך נשמרת האיכות האקדמית הגבוהה ביותר (התחרות ממילא קיימת, אלא שהיא מתועלת לתגמולים סמליים ולא רק לכסף). יתר על כן, הקביעות מספקת יציבות וביטחון לחשיבה יצירתית ולמחקר, שתבאנה לפריצות דרך מדעיות. קביעות אקדמית מבצרת את החופש האקדמי לחקור כל נושא ולהציע כל אלטרנטיבה בהתאם לאידיאל האקדמי של המחויבות לאמת והקדמה המדעית. חוקרים הטרודים והחרדים לתעסוקתם יתפתו לערוך "מחקרי רייטינג" נטולי תעוזה, כדי שלא לבזבז משאבים "מיותרים" על מחקר שלא יניב תוצאות מיידיות<sup>41</sup>. כך, יעסקו המוסדות יותר ויותר בהכשרה מקצועית ופחות בשאלות של מוסר, באידיאולוגיות חינוכיות או במחקר בסיסי שאינם "רווחיים" שילכו וייעלמו מהנוף האקדמי כפי שקורה במקומות בהם הוחלה רפורמה דומה. זאת ועוד, ריכוז הסמכויות בידי הנשיאים יהפכם ממנהיגי קהילה לומדת לבירוקרטים בעלי חשיבה טכנוקרטית העוסקים בנושאים

צרים ואדמיניסטרטיביים. נשקפת גם הסכנה כי עוצמתו המופרזת של הנשיא תוביל להשפעתו על כיווני המחקר ובמקרים חמורים יותר אף על תוצאותיו. העצמת כוחם בשילוב עם התגמול הדיפרנציאלי המוצע, תוביל גם לריסוק הארגונים היציגים ובעקבות כך לשלילת זכות ההתאגדות שלהם בעתיד.

מחקר חסר פניות מתנגש עם מסחור הידע והמחקר. ברגע שכניסת ההון הפרטי מתרחבת והקשרים בין התעשייה ובין האקדמיה מתחזקים מעבר לגבול מסוים, האיזון המאפשר מחקר חסר פניות מחד ותרומה למשק מאידך, מופר. קשר הדוק מדי בין העולם העסקי והעולם האקדמי עלול להוביל להכפפתה של האחרונה ולהפכה לכלי שרת. מצב זה עלול גם להביא למחיקת תחומי מחקר שלמים שאינם רווחיים.

באקדמיה שכזאת, יוכלו המוסדות למשטר ביעילות את הסגל האקדמי ולהשפיע גם על מרחבי המחקר ע"י הכפפתם לרצון השוק. כך חוקרים ואוניברסיטאות ימנעו ממחקרים שעלולים לפגוע בתעשיות מסוימות (למשל ממחקרים על זיהום והשפעותיו). כמו כן, כחלק ממימוש האידיאה החדשה תוכניות הלימודים יעוצבו בהתאם לאופנות תרבות משתנות ולתחומי מחקר "רלוונטיים" בשוק (לעומת ההפקר שיפשוט במחקר הבסיסי ובתחומי הרוח). המחקר יהפוך ליישומי יותר ותהיה עדנה בעיקר למקצועות המדעים. לכן, נקודת המוצא צריכה להביא בחשבון כי לאקדמיה צריכה להיות מהות ייחודית משל עצמה ותוכנית הלימודים בה צריכה לנבוע משיקולים אקדמיים. המחקר בה צריך להישאר "טהור" ולהתפרס על כלל המקצועות, לרבות מקצועות הרוח והחברה המכשירים את שדרת המחנכים המרכזית של מדינת ישראל ומציבים זרקור על תהליכים חשובים אשר מתרחשים בחברתה. לא ניתן לקדם את המדע באופן ראוי באמצעות הכוונה של המחקר המדעי ולא באמצעות צווים ישירים או מתוך התאוה לגרוף רווחים מיידיים. ההישגים המדעיים מתרחשים כתוצאה מיצירתיות חופשית שאת תוצאותיה לא ניתן לחזות מראש.

ועדת שוחט מפרידה בין חקירת הידע להפצתו. דהיינו: בין מחקר והוראה. באופן כללי, גם אם במרום, נראה כי הנחת המוצא הבסיסית היא כי ההוראה מהווה נטל על האוניברסיטה ולכן יש לצמצמה ולהעבירה למכללות. אם נניח לרגע להיבט החברתי-מוסרי המטריד שמונח בבסיס התפישה הזו (שמשמעותה המעשית היא יצירת שתי דרגות באקדמיה), ההפרדה עומדת בסתירה לעיקרון הפצת הידע של האקדמיה. מעבר לכך, הוראה טובה היא תנאי בסיסי להכשרת דור החוקרים הבא.

### **הפגיעה בקהילה המדעית**

הקהילה המדעית נשענת על כך שחבריה, סטודנטים ומרצים, מקיימים רב שיח פתוח השואף להישען על חקר האמת ולא על רצון לרווח. לכן, התגמולים בתוכה אינם רק כלכליים אלא בעיקר תגמולים סמליים של כבוד והערכה על הישגים מדעיים וכמובן הסיפוק שבפתרון

בעיות ושאלות. מעבר לכך, התנאי להתקרבות לאמת הוא חירות מחשבתית לפרוץ דרכים חדשות שקשורה קשר בל ינתק לזכות לטעות.

כאמור לעיל, הדו"ח אמנם אינו ממליץ על ביטול מוסד הקביעות אולם הוא ממליץ על מתן תמריצים גדולים מאוד (שכר של דרגה אחת מעל דרגתו למרצה מתחיל, תוספת של 80% מהשכר השנתי של פרופסור מן המניין לפרופסור מחקר, 40% משכר זה לחוקר מצטיין) לקבוצה קטנה של חוקרים (עד עשרה אחוז בסה"כ).<sup>42</sup> מכיוון שתוספות אלה הן זמניות ומכיוון שהן לא יחושבו לענייני פנסיה הן תפגענה במחויבות ההדדית בין החוקר ובין המוסד לטווח ארוך. זאת משום שעלות ההעסקה של בעל דרגה נמוכה יותר זולה לאוניברסיטה בשל מחויבות פנסיונית נמוכה. על כן היא עלול לשכנע את החוקר להישאר בדרגתו הנמוכה ולהסתפק בשכרו הגבוה. כאשר התוספת תפסק הוא יהיה פחות מחויב למוסד ויבקש את מזלו במוסד אחר באקדמיה הישראלית, בשוק הפרטי או בחו"ל. המלצות אלה אפוא, עלולות דווקא לחזק את בריחת המוחות ולא למנוע אותה.<sup>43</sup> כמו כן הן יינתנו כמובן על בסיס מצוינות במחקר ובהוראה אלא שמצוינות זו נקבעת בדיעבד כלומר הן יעודדו רק חוקרים שכבר השיגו מוניטין. כתוצאה מכך, חוקרים חדשנים שיפחדו על מקומם וקידומם ימנעו מלהעלות טענות שנויות במחלוקת, יש לזכור עוד כי התקדמות מדעית הושגה בדרך כלל על ידי ניסיונות מקריים, והשערות שנדמו בזמן כמופרכות או לכל הפחות כאזטריות. לכן הגזמה בדיפרנציאליות של השכר וקידום "גמישות תעסוקתית" פוגעות בהתפתחות המדע. מעבר לכך ממחקרים שנעשו עולה כי החוקרים הפוריים ביותר הם דווקא החוקרים בעלי הקביעות שאינם מתוגמלים באופן דיפרנציאלי.<sup>44</sup> בעיה נוספת טמונה בעובדה שתגמול דיפרנציאלי עולה כסף רב, שבא על חשבון תקנים של סגל זוטר ובכיר. כאמור המשאב המרכזי שחוקר ומורה צריך הוא פנאי. כאשר עומס ההוראה שלו גדל הזמן שלו לעסוק במחקר או לחנוך סטודנטים קטן ולכן תקנים חשובים יותר משכר דיפרנציאלי. זאת ועוד, ועדת המשנה בראשות מנחם יערי כתבה בעצמה שהופתעה מכך שהחוקרים הצעירים הנמצאים בחו"ל דיווחו בסקר שנערך שהשכר הדיפרנציאלי אינו מהווה גורם משמעותי עבורם לחזרה ארצה כמו התייחסות לצרכיהם כחוקרים צעירים או תשתיות המחקר.<sup>45</sup> השכר הדיפרנציאלי, גבוה ככל שיהיה, לא יוכל להתמודד לעולם עם בעיית בריחת המוחות בשל אפשרויות השכר הטובות יותר בחו"ל.

העיסוק המדעי בניגוד לאופן שבו הוא נתפס לעתים אינו עיסוק של יחידים נבדלים אלא עיסוק של קהילה. חברי הקהילה מחליפים ביניהם דעות, מתווכחים, מעשירים זה את זה ולעתים פועלים כצוותי מחקר ממש. כך במעבדות מתקדמות לא עובד רק פרופסור בודד אלא צוות שלם שכולל גם סטודנטים, חוקרים צעירים (תלמידי תואר שני, שלישי ופוסט דוקטורנטים) וחוקרים ותיקים ששותפים כולם לעשייה המחקרית. לכן אין זה מן הראוי לתגמל באופן דיפרנציאלי רק חוקר יחיד, שכן גם הצלחתם של מקבלי פרס נובל נשענת במידה רבה על הישגיה של קהילה אקדמית שלמה. יתרה מזו, הגברת התחרות בין החוקרים יכולה לגרום

דווקא לפגיעה במחקר משום שחוקרים ינסו להסתיר מחבריהם מידע, ימנעו מהם ביקורת בונה ולא יסיעו להם כך שהם ינצחו בתחרות. כך כל המערכת תצא נפסדת. (מיותר לציין שכבר כיום יש מאבקי אגו אבל השיטה המוצעת רק תגביר ותמסד אותם). מובן שהגדלת ה"גמישות התעסוקתית" רק תוסיף לחוסר הנאמנות למוסד האקדמי ותפגע במורל של החוקרים מה שיקל על בריחת המוחות. מצב כזה כבר בולט כיום בקרב המורים מן החוץ שהם חסרי קביעות במוסדות האקדמיים ולכן תפוקתם נמוכה יותר, הם נאלצים להשלים את הכנסתם מבחוץ ומשקיעים פחות משאבי זמן וכישרון הן במחקר והן בתלמידים.

אחת הטענות של ועדת שוחט ותומכיה היא כי האוניברסיטאות הטובות בעולם הן אלה שבהן קיימים תגמולים דיפרנציאליים לחוקרים ושכר לימוד גבוהה, או במילים אחרות- האוניברסיטאות הפרטיות האמריקאיות. כתגובה לכך יש לזכור שהן מקבלות תקציבי מחקר ציבוריים גדולים מאוד, כמו כן יש לבחון את המדדים עצמם. מדדים אלה בוחנים כמות פרסומים בשיפוט עמיתים בתחומים מוגדרים: מדעי הטבע וחלק ממדעי החברה, ללא התייחסות למדעי הרוח. הם מוטים לטובת פרסומים באנגלית ולכתבי עת המתפרסמים בעולם האנגלוסקסי, ובעיקר הם מעניקים משקל קטן מאוד לבוגרי המוסדות הנמדדים לעומת משקל גבוה מאוד לחוקרים שמצויים בו כיום. כלומר מדדים אלה יותר משהם בודקים את יכולת ההכשרה של מוסד מסוים הם בודקים את יכולתו "לגנוב מוחות".

### **הפרדה בין מחקר והוראה**

פגיעה נוספת במערכת האקדמית שמוצעת בוועדת שוחט היא ההפרדה בין מחקר ובין הוראה בין המכללות ובין האוניברסיטאות. באוניברסיטאות מוצע להקטין מאוד את מספרי תלמידי התואר הראשון ולרכז את עיסוקן בתארים המתקדמים. בשל העובדה כי לעתים קרובות הקשר בין תלמידים ומנחים לתארים מתקדמים נוצר כבר בזמן התואר הראשון תהיה בכך פגיעה באפשרות של מפגש זה שיצמצם רק למספר קטן של סטודנטים. כך למנחים תהיה בחירה מצומצמת יותר של תלמידים. עם זאת עיקר הבעיה תהיה במכללות.

הבעייתיות בהמלצות הוועדה לגבי המכללות הציבוריות

עוד לפני ועדת שוחט, האוניברסיטאות נהנות ממעמד של בכורה במל"ג ובות"ת והן מקבלות את החלק הארי של תקציב המדינה המיועד להשכלה הגבוהה. למעלה מכך, חרף גידולן העצום של המכללות ממשיכות האוניברסיטאות להחזיק ברוב במל"ג<sup>46</sup>. בסיכומו של דבר, "הרכב המל"ג והות"ת משקף ומשעתק את מעמדן של האוניברסיטאות במערכת ההשכלה הגבוהה. מעמד זה היה מוצדק בעבר, כאשר האוניברסיטאות היו המוסדות האקדמיים היחידים בארץ. כיום, כאשר המערכת גדלה והתגוונה וכאשר למעלה מ-50% מהסטודנטים לומדים במסגרות לא אוניברסיטאיים, יש מקום לבחון מחדש את הרכב הגופים<sup>47</sup>."

המועצה להשכלה גבוהה מצהירה על מחויבותה להגברת הנגישות למוסדות להשכלה גבוהה, אך ספק רב האם מדיניותה מממשת מחויבות זו. ראשית, ישנה העדפה תקציבית ברורה של האוניברסיטאות על פני המכללות. למרות קביעתו של חוק ההשכלה הגבוהה לגבי מדיניות התקצוב שוויונית. חוק המל"ג והחלטת הממשלה המפרטת את סמכויות ות"ת אינם מפרטים את הקריטריונים לתקצוב המוסדות. יתרה מזאת, אין בקיים שום הנחיה המחייבת את ות"ת לפרסם את הקריטריונים ולפעול לפי עיקרון השקיפות התקציבית. מצב זה משאיר כוח רב מדי בידי ות"ת ועומד בסתירה לחוק יסודות התקציב, ולנוהל חלוקת תקציבים ציבוריים. שיטת ההקצבה הישירה פוגעת בעקרון הנגישות של המועמדים וכן בתקצובן של המכללות הציבוריות אשר קולטות כמויות גדולות במיוחד של סטודנטים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך יותר. זאת ועוד, עצם העובדה שהמכללות הציבוריות מנושלות מתקציבי המחקר גורם להרחבת הפערים התקציביים בין ובין האוניברסיטאות. בשנת תשס"ה לדוגמה עמד סך ההעברות בגין ההקצבות המקבילות על 180.8 מיליון ₪ והם נחלקו כך: 99.4% למוסדות האוניברסיטאיים ו- 0.6% לשאר! (המועצה להשכלה גבוהה 2006, עמ' 139-140).

מגמה שנייה המלמדת על חוסר המחויבות הממשי לעיקרון הנגישות טמון בעצם הגידול במספר המוסדות הפרטיים, אשר אינם נהנים ממימון ממשלתי, מה שמלמד כי חלקה של הממשלה בתקצוב מערכת ההשכלה קטן. מוסדות אלו קמים ללא תכנון מוקדם וללא התחשבות בצרכים הקיימים, כך שניתן לזהות "אינפלציה מקצועית" בתחומים מסוימים כמשפטים ומנהל עסקים. בנוסף, איתנותם הכלכלית של המוסדות הפרטיים שמתבטאת, בין השאר, ביכולתם לשלם שכר גבוה יותר למרצים, עשוי לזכותן בסופו של דבר במעמד הבכורה בתחומיהן, תוך שיגזרו קפיאה ובינוניות על האוניברסיטאות. מגמה זו רק תרחיב ותעמיק את הפערים החברתיים ע"י מיסוד היררכיה אקדמית, ומשום כך עצם העובדה כי הוועדה לא אמרה מאומה בעניין זה מעורר תמיהה רבה.

ההטבות להן זכאות האוניברסיטאות יחד עם הקמת המוסדות הפרטיים גרמו לכך שנוצרו בפועל מוסדות אקדמיים נחותים, המכללות הציבוריות. המכללות המתוקצבות אינן רשאיות לגבות שכר לימוד גבוה יותר והן אינן זכאיות לתקציבי מחקר. תקציבי מחקר מהווים 42% מתקציבי האוניברסיטאות. כמו כן, קהל היעד במכללות מתקשה לעמוד בקריטריונים של הות"ת לקבלת התקציב: סיום לימודים בזמן וקצב נשירה נמוך.

במקום לחזק את המכללות הציבוריות, בחרה וועדת שוחט להחליש אותן עוד יותר. זאת על ידי המשך הדרתן מתקציבי המחקר ומניעת מחקר כלשהו במכללות. כתוצאה מכך גם איכות ההוראה נפגעת עד כדי כך שהמכללות עלולות להיפך למוסדות להשכלה גבוהה סוג ב'.

ועדת שוחט ממליצה שמרצים במכללות ילמדו יותר שעות וכך יתפנו פחות לעיסוק במחקר, שהם אמנם יוכלו להתמודד על קרנות מחקר אבל יקנו באמצעותן את הזכות להתפנות למחקר ולא יוכלו לחסוך לשבתונים בחו"ל אלא רק בארץ.

הוראה בכלל ובהשכלה הגבוהה בפרט תלויה בהתחדשות של המורה. מורה הקופא על השמרים והשומר על ידיעות שרכש לפני שנים אינו מלמד באותה החדות ובאותו העניין כמורה שמקפיד להתעדכן כל העת. הדבר נכון עוד יותר בתחום ההשכלה הגבוהה שבו מתחדשים דברים באופן תדיר. על כן, מרצה שאינו עוסק במחקר מלמד חומר מיושן. הדבר נכון לא רק בקורסים מתקדמים של התואר הראשון אלא אפילו במבואות. מרצה שלא יעסוק במחקר לא יהיה מעודכן במאמרים החדשים, בספרים היוצאים ובדעות המתחדשות וכך יפגע קשות באיכות תלמידיו. ראייה לכך היא שהמורים הנחשבים הטובים ביותר הם לעתים קרובות דווקא הדוקטורים הצעירים. מעבר לכך, מי שבחר להישאר כמרצה במערכת ההשכלה הגבוהה עושה זאת בראש ובראשונה בשל המחקר ולכן הקביעה שמרצים במכללות לא יעסקו במחקר תביא למכללות רק מרצים שלא הצליחו "להתברג" באוניברסיטאות. כך איכות הסגל במכללות תפגע מאוד ובהתאם לה גם איכות הסטודנטים. בעיה זו תועצם בשל מסלולי המעבר שמציעה הועדה לסטודנטים בין מכללות ואוניברסיטאות, שכן ברי לכל שמסלולים אלו יהיו חד כיווניים מעיקרם ויתירו את המכללות עם סטודנטים טובים פחות מבחינה אקדמית.

הטיעון המרכזי של אנשי ועדת שוחט כנגד מתן הזכות המוסדית (בניגוד לזכות להתמודד על מענקי מחקר באופן פרטי ולקנות באמצעותם זמן מחקר) למחקר במכללות היא המחסור במשאבים ותשתיות. כלומר, במקום לפזר כסף רב על תשתיות מחקר רבות כדאי לרכז אותן במספר מקומות מוגבל. טיעון זה נכון למדי במיוחד למדעי הטבע שבו התשתיות יקרות אלא שלמעט מקומות ספורים המכללות לא עוסקות במדעי הטבע ובמקומות שכן מדובר בתחומים ייחודיים (למשל מדעי הסביבה בתל חי). עיקר תחום עיסוקן של המכללות והמכללות להוראה הוא במדעי הרוח, החברה וההנדסה. במקצועות אלה המשאב המרכזי הנחוץ לשם קיומו של מחקר במכללות הוא זמן ופנאי מהוראה למרצים. משאב זה הוא זול הרבה יותר. לכן, אנו חושבים כי אפשר וראוי שיתבצע מחקר במכללות. ראוי אמנם להשקיע בתכנון כלל ארצי של ספריות, מעבדות ושאר תשתיות המחקר שיבנו באוניברסיטאות. אולם, אין כל סיבה שתשתיות אלה לא יופנו גם לשימוש המכללות. אם למשל תורחב ההשאלה הבין-ספרייתית של האוניברסיטאות גם למכללות והללו גם יוכלו להשתתף ברכישת ובשימוש במאגרי המידע יחסך כסף מבלי שיכולת המחקר שלהן תפגע, אלא אדרבא היא תגדל. כידוע, הצעות ברוח זו הועלו לגבי שיתוף פעולה בין-אוניברסיטאי בתחום ההיסטוריה ואין סיבה מדוע הן יוגבלו רק לתחום זה או רק לאוניברסיטאות<sup>48</sup>.

## השפעתה הצפויה של העלאת שכ"ל על האקדמיה<sup>49</sup>

מעבר להמלצות הישירות לגבי המבנה של המערכת האקדמית גם להמלצות בדבר שכר הלימוד תהיה השפעה על אופי ההשכלה הגבוהה בארץ. הועדה תופסת את שכר הלימוד כהשקעה כלכלית של הסטודנט ועל כן רואה בבחירתו את תחום הלימוד בחירה כלכלית גרידא. מתוך הגיון שכזה הבחירה ללמוד מקצועות שערך השוק שלהם נמוך היא בחירה בלתי רציונאלית ועל כן ככל שיעלה שכר הלימוד חוגים אלה ימשכו אליהם פחות ופחות תלמידים: מעט תלמידים "משוגעים לדבר" ויותר תלמידים שלא התקבלו לתחומי לימוד אחרים. התחומים שיפגעו באופן החמור ביותר יהיו חלק ממדעי החברה, מדעי הרוח ובמיוחד תחום החינוך<sup>50</sup> (המכללות לחינוך יפגעו כנראה בצורה האנושה ביותר). מצב שכזה יפגע קשות במרקם החברתי הכולל של המדינה בשל השפעתה המחלחלת על חינוך הדור הבא מחד ועל אופי השיח הציבורי מאידך. עלול להיפגע מכך המחקר הבסיסי במדעי הטבע שאינו רווחי בטווח הקצר אולם עליו נשען המחקר השימושי ולאורך טווח חיוני לקידום הטכנולוגי. מעבר לכך, יש לזכור שחלק ניכר מהיוקרה של מוסדות אקדמאים בכלל ושל אוניברסיטאות בפרט נשען דווקא על המדעים "הלא פרודוקטיביים". הבנה זו קיימת אפילו באוניברסיטאות פרטיות גדולות כמו הרווארד או שיקגו ובוודאי באוקספורד ובקימברידג'. חשוב לציין עוד כי מדעי הרוח סבלו מקיצוץ אדיר בשנים האחרונות ולמרות זאת מצויים כאן עדיין חוקרים בעלי שיעור קומה וסטודנטים ותלמידי מחקר מעולים שיש לתמוך בהם.<sup>51</sup>

העלאת שכר הלימוד ואופן התקצוב של מדעי הרוח והחברה מטעם ות"ת פוגע בהם במיוחד משום שהוא נותן תמריץ שלילי ללימודי שפות ולימודים מחוץ לחוג שבתחומי מדעי הרוח והחברה הם הכרחיים ליצירת בוגרים וחוקרים מעולים. בתחומים אלה ההרחבה מהווה חלק מהותי מההתמקצעות שנפגעת כתוצאה מהסד הכלכלי.<sup>52</sup>

מן העבר השני העלאת שכר הלימוד תהיה תמריץ להגדלת החוגים והתכניות המבוקשות והזולות כדוגמת משפטים ומנהל עסקים. הגודל המופרז עלול לגרום לכך שיחס הסטודנטים למרצים יהיה גדול מדי, שהדרישות האקדמיות תרדנה ובסופו של דבר הבינוניות תשלוט. במקרים מסוימים, סטודנטים אינם רוצים להרחיב את הדעת באותה המידה שהם מעוניינים לקבל את התואר ועל כן קיימת הסכנה שחלקם יהיה מוכן "לקנות" תואר נחות מבחינה אקדמית. תופעות שכאלה כבר תוארו בדו"ח המל"ג על מנהל עסקים ובמקרה הקיצוני אף יותר נצפו בשלוחות הזרות וגרמו לביטולן לחלוטין.<sup>53</sup>

## תואר שני

המלצות הועדה אינן נותנות כלים מעשיים לביצוע החלטותיה בנוגע לתואר השני. היא אמנם ממליצה על צמצום התואר השני הלא-מחקרי באוניברסיטאות וכן היא ממליצה לבדוק בחיוב את ביטולו של התואר השני והמרתו במסלול ישיר לדוקטורט במקרים בהם הוא מתגלה כגורם מעכב בהליך קבלת הדוקטורט, אך כאמור אופן הביצוע נותר לוטה בערפל.

במדינות רבות במקום תואר שני מחקרי קיים רק מסלול ישיר לדוקטורט וזאת משום שלעתים קרובות עבודת התזה מהווה השקעה גדולה מדי של זמן המתקרבת בגודלה לדוקטורט וכך מעכבת את קידומם של התלמידים ואת שילובם במערך המחקרי. התואר השני הלא מחקרי לעומת זאת נתפס לעתים קרובות כהמשך של התואר הראשון שאינו מעמיק את הידע והיכולות של הלומד ועל כן כמיותר או קל מדי. ועדת שוחט ממליצה לצמצם אותו (למעט במנהל עסקים ובמשפטים) באוניברסיטאות ולהעביר אותו למכללות שלא יוכלו לתת תואר שני מחקרי. הצעה זו היא כמובן חלק מההפרדה בין האוניברסיטאות למכללות. הועדה טוענת כי המכללות יוכלו לגייס עוזרי הוראה ומתרגלים מקרב תלמידיהן בתואר השני. לנו נראה כאמור שההפרדה בין הוראה ומחקר אינה נכונה. יתרה מזו, אם עוזרי ההוראה במכללות יהיו תלמידי תואר שני ללא תזה גם הם יחשבו כתלמידי נחותים לתואר שני ועל כן בודאי כעוזרי הוראה ומתרגלים נחותים. לכן, יתכן שיש לשקול את צמצום (ואולי אף ביטול) התואר השני הלא מחקרי למעט מנהל עסקים ומשפטים אולם לאפשר למכללות ללמד לתואר שני מחקרי.

הצעות אלה הגם שהן מוזכרות ברפרוף בדו"ח הועדה לא התגבשו, כאמור, לשום הצעה מעשית. אין פירוט עלויות ואין הצעות קונקרטיות בניגוד להצעות אחרות של הועדה. למעשה, עצם הדיון בהן כחלק מההפרדה בין אוניברסיטאות למכללות מרמז על כך שיותר משיש כאן דאגה לתואר השני יש כאן דאגה לכך שהמחקר לא יעשה במכללות. יתרה מזו, החלטות הועדה שנוגעות לתואר השני מונעות כל ישום של הצעה ברוחן או אפילו דיון תכליתי בהן. זאת משום שהועדה ממליצה להעלות את שכר הלימוד לתואר השני באופן דיפרנציאלי לפי חוגים ולא לפי סוג התואר (מחקרי או לא מחקרי). זאת ועוד, היא אינה קובעת מערך הלוואות או תמיכה מסודרת כלשהי בסטודנטים (לא על בסיס כלכלי-חברתי ולא על בסיס מצוינות) ומשאירה את הסוגיה הזו למוסדות עצמם. פירושו של דבר הוא קודם כל הפרה של עיקרון השוויון של שכר הלימוד בקרב הסטודנטים<sup>54</sup>, הפרה שמהווה תקדים ועלולה לחלחל גם לתואר הראשון וכך לפגוע הן בשוויון ההזדמנויות של מחוסרי היכולת הכלכלית והן בחוגים בעיקר שוב במדעי הרוח וחלק ממדעי החברה. יתרה מזו, מכיוון שהעלאת שכר הלימוד אינה משתנה לפי אופיו של התואר (מחקרי או לא מחקרי) יש בה למעשה תמריץ שלילי לתואר מחקרי שלוקח יותר זמן ועל כן יקר יותר לסטודנט. מובן גם שהמוסדות לא ימהרו לוותר על סכומי כסף גדולים המשולמים כשכר לימוד ועל כן יהיה לאוניברסיטאות תמריץ שלילי לדון בכלל על מסלול ישיר לדוקטורט.

מכיוון שאף ועדה לא דנה באופן רציני בשאלת התואר השני אנו קוראים לדיון בשיתוף כל הגורמים הרלבנטיים (מל"ג, ור"ה, ור"מ, נציגי סגל וסטודנטים לתואר שני) שיעסוק בו. לפני דיון שכזה בודאי שאין לשנות את תנאי שכר הלימוד באופן שיקשה על מסקנות מעשיות אפשריות ולמעשה ידרדר את התואר השני. יש לזכור כי תלמידי התואר השני המחקרי יחד

עם תלמידי התואר השלישי מהווים את התשתית לדור הבא של המחקר והזנחתם פוגעת קשות בכל מערכת ההשכלה הגבוהה.

### **דוקטורנטים, סגל זוטרי ומרצים מן החוץ**

אחת המטרות שהוצבה לפני ועדת שוחט הייתה ההתמודדות עם "בריחת המוחות". ועדת שוחט התיימרה להתמודד עם בעיה זו ברמת החוקרים הותיקים וברמת הפוסט-דוקטורנטים אולם התעלמה לחלוטין מתלמידי התואר השלישי. בריחת המוחות נעשית בראש ובראשונה בשל שיטת ההעסקה הנהוגה כיום במוסדות- שיטה שלא זכתה להתייחסות במסקנות הוועדה. בוגרי תואר שני, דוקטורנטים ודוקטורים לכל דבר, מועסקים כיום במעמד של "מרצים מן החוץ". הם מרצים לכל דבר, ובמקרים רבים נחשבים מצוינים, אך זוכים למכתב פיטורים בכל סוף חודש יוני. כמו בריטואל קבוע, מחדשים עמם את החוזה עם תחילת השנה האקדמית באמצע אוקטובר, וחוזר חלילה. הם אינם זכאים לתנאים סוציאליים ולהפרשות פנסיה ולכן, השיטה היא קלה ונוחה לחסכון כלכלי, אך מייצרת עבדים מודרניים.

תלמידי התואר השלישי מקבלים בישראל תנאים ירודים משמעותית מכל מקום אחר, הן מבחינת הסיוע בעלות הלימודים והמחייה והן מבחינת ההשתלבות במערך ההוראה והמחקר<sup>55</sup>. יתר על כן, בסקר שערכה ועדת שוחט בקרב דוקטורנטים ותלמידי מחקר בחו"ל התברר, להפתעתה, כי אכן המחסור בתשתיות המחקר והעדר הקשב לצרכי החוקרים הצעירים בארץ (ולא התגמול הדיפרנציאלי) מהווים תמריץ כפול עבור אלה להישאר בחו"ל, ואולי גם לא לחזור. חשוב לציין כי ככל שאדם צעיר יותר הסבירות שלו להשתקע בחו"ל גדלה משום שהוא כבול פחות להתחייבויות משפחתיות וכלכליות. לכן קיים אינטרס להעניק תנאים סבירים דווקא לחוקרים הצעירים ופחות לותיקים, מה גם שהתקופה שבה מתחדשים רוב הרעיונות המחקריים היא דווקא בשלב זה. ולכן לדעתנו, כדי לקלוט את החוקרים הצעירים יש להגדיל את מספר התקנים ולא לפתות מעט מהחוקרים הוותיקים והצעירים במלגות שמנות, לפי הצעת שוחט.

### **בקרת איכות**

הועדה מייחסת חשיבות רבה לשיפור בקרת האיכות במוסדות להשכלה גבוהה ואין ספק שיש לכך חשיבות רבה. יש לשמור על בקרת איכות בשיפוט עמיתים ולא להעבירה לידי האוצר, או לגוף אחר החסר את הכלים ואת שיקול הדעת האקדמי. יש לזכור שבקרת איכות תכופה מדי עלולה לעודד שינויים רבים מדי והשפעות הלוואי של אלו עלולים להזיק למערכת אשר שואבת חלק ניכר מכוחה מתוך אותה היציבות ההכרחית לה. לכן, חשוב לערוך שינויים באופן מושכל ולא נמהר מדי ובעיקר ללא כפייה מצד האוצר או גורמים אינטרסנטים אחרים. הועדה בחרה שלא לפרט את שיטת המדידה של רמת ההוראה, ובפועל הותירה אותה בידי הנהלות המוסדות. ההמלצה לגבי האוניברסיטאות היא כללית עד חסרת משמעות, בעוד

שבמכללות ההמלצה מהותית ומרחיקת לכת (בשל התגמול לפי ההוראה והעצמת הגמישות ניהולית).

### המכללות להכשרת מורים

בסעיף 13 לאמנה ICESCR, כחלק מן הגדרת היסוד לזכות לחינוך מצוין בין היתר כי: "האמצעים להשגת הזכות לחינוך הם: חינוך יסודי חובה וחינם לכל... חובת פיתוח של מערכת בתי הספר, מערכת מלגות ושיפור מתמיד בתנאים של עובדי ההוראה; השכלה גבוהה נגישה לכל על בסיס יכולת והתקדמות למטרה של השכלה גבוהה חינם"<sup>56</sup>

חרף העובדה כי ישראל חתומה על אמנה זו וחרף העובדה כי החלטות המל"ג כוללות ומחייבות את המכללות להכשרת מורים- בחרה ועדת שוחט שלא להתייחס למכללות להכשרת מורים, על מאפייניהן הייחודיים, אך לא נמנעה מלכפות גם עליהן את המלצותיה בנושא שכר הלימוד. לטענת חברי הוועדה, המכללות לחינוך לא נלקחו בחשבון בעבודת הוועדה מפאת קוצר הזמן וכן משום המלצות ועדת דברת, שעסקה לאחרונה, בין השאר, בנושא המכללות לחינוך. אנו מוחים על כך שוועדה אשר התיימרה לבחון את מערכת ההשכלה בישראל והציגה עצמה ככזאת, בחרה לפסוח בבטוחות שכזאת על חלק אינטגרלי, משמעותי וייחודי בתוך המערכת הזו<sup>57</sup>, תוך כדי כך שבפועל היא משפיעה עליו.

בישראל פועלות כיום 27 מכללות אקדמיות להכשרת מורים אשר מקיימות מסלול לימודים במשך 4 שנים, המקנה תואר ותעודת הוראה (B.Ed.), ברישוי מהמל"ג, החל משנה"ל 2005 ניתן ללמוד גם לתואר שני, לא מחקרי, ב- 5 מכללות מתוכן. עוד 29 מכללות מסמיכות להוראה ללא תואר אקדמי כאשר 27 מתוכן הם סמינרים חרדיים המפעילים מסלולי לימוד שונים למשך שנתיים עד ארבע שנים, ומעניקות לבוגריהן תעודת הוראה. בנוסף, שש אוניברסיטאות מכשירות מורים במגוון מסלולים ומעניקות תואר בוגר ותואר מוסמך<sup>58</sup>.

החוק מגדיר מעמד ייחודי למכללות האקדמיות לחינוך, ומתפרש משפטית כמונע מהן עצמאות אקדמית וניהולית, הניתנת לשאר המוסדות להשכלה גבוהה ומכפיף אותם לאחריות ולתקציב משרד החינוך. זהו מצב מעוות שבו נפגע החופש האקדמי והמנהלי של המוסדות, חושף אותן מדי שנה לאימת "הקיצוצים הרחביים"<sup>59</sup> הנעשים בממשלות ישראל וקושר את מרציהן לארגון יציג שאינו אקדמי (הסתדרות או ארגון המורים) המקנה להם מעמד זכויות של מורה רגיל במערכת החינוך<sup>60</sup>. לדעת רבים, סעיף זה (סעיף 27 לחוק המל"ג), שנחקק לפני למעלה מ- 20 שנה ונועד לאפשר את תחילת התהליך האקדמי של הסמינרים (דאז) באופן מדורג, הפך כיום למכשול הגדול להמשך תהליך ההתפתחות האקדמי והניהולי של המכללות ומקבע את מעמדם בתחתית פירמידת ההשכלה הגבוהה.<sup>61</sup>

כאמור, עצם היות המכללות תחת מנגנון מנהלי ותקציבי אחד המופעל על ידי האגף להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך, חושף אותן לקיצוצים רבים הנעשים בהן מדי שנה בלא רחם, אשר מקשים עליהן את ההתפתחות האקדמית ומתירן הרחק מאחור מבחינת התשתיות, המחשוב והשירותים הניתנים בהן לסטודנטים.

התקציב הכולל של מערכת הכשרת המורים בישראל הוא 700 מיליון שקל בקירוב. תקציב הבינוי למכללות נע בין 0 שקלים ל 25-20 מיליון שקל בשנה. תקציב המחשוב למכללות נע בשנים האחרונות בין 0 לבין 15 מיליון שקל. נתונים קשים אלה חוללו פערי ענק בין המכללות האקדמיות לחינוך ובין האוניברסיטאות והמכללות הכלליות. הפערים כה גדולים, עד שניתן לשאול אם אין מדובר בשתי מערכות השכלה גבוהה הנמצאות בשתי מדינות שונות, אחת הפועלת בסטנדרטים אירופיים מתקדמים והאחרת בסטנדרטים הקרובים יותר לאלה של העולם השלישי.<sup>62</sup> בכך למעשה התחיל וממשיך הבידול העיקרי בין המכללות האקדמיות לחינוך משאר המוסדות האקדמיים להשכלה גבוהה, והוא מתרחב מדי שנה כאשר מושת קיצוץ נוסף על ראשיהן. למותר לציין, כי כל קיצוץ שכזה פוגע בהכשרת דור המחנכים והמורים הבא של ישראל, מה שיוביל, בסופו של דבר, לתגובת שרשרת בכל רובדי החינוך הישראלי.

הימצאותן של המכללות לחינוך בתחתית פירמידת ההשכלה הגבוהה גוזרת, גם אם באופן בלתי פורמאלי, מספר השלכות מרחיקות לכת עליהן ועל החברה הישראלית כולה: מלבד הכרום ביוקרתן האקדמי והתפוררות התשתיות בהן, ישנה אפליה מקוממת בין ציבור הסגל והסטודנטים במכללות לחינוך לעומת עמיתיהם באוניברסיטאות. כך למשל, הסטודנט להוראה נדרש לארבע שנות לימוד לשם קבלת התואר וההסמכה לעומת עמיתו באוניברסיטה שלוש שנים במסלול דומה. למותר לציין, כי ההסמכה הארוכה יותר אינה מוצאת את ביטויה בשוק העבודה ומורים נמצאים בתחתית רשימת מקבלי השכר במשק. יתר על כן, הכשרתו הארוכה והעמוסה יותר של הסטודנט במכללה, הגדושה בפרקטיקה<sup>63</sup>, מצמצמת באורח ניכר את אפשרותו לעבוד לעומת עמיתיו. ואם כדי להעצים את מידת האפליה, הסטודנטים במכללות לחינוך אינם זכאים להגיש בקשה לקבלת מלגה ממשרד החינוך, אפשרות הפתוחה בפני כל דורש במוסדות אחרים, ובמקום זאת מציע משרד החינוך לאלה הלוואה מותנית, שקבלתה מסורבלת מאוד והיא אינה ממלאת את יעודה בכבילת הבוגרים למערכת החינוך.

בשנים האחרונות עולה מפעם לפעם היוזמה להעברת המכללות לחינוך תחת חסותה של ות"ת<sup>64</sup> אך תהליך זה, אם יצלח, עתיד להימשך מספר שנים לכל הפחות ובסופו יעמדו על תלן מספר מצומצם של מכללות אשר עומדות בסטנדרטים אקדמיים וניהוליים. היתרון הגדול ביותר של מהלך שכזה טמון בעצם ההלימה של המכללות לחינוך עם שאר המוסדות האקדמיים, כגוף בלתי תלוי, בעל חירות אקדמית וניהולית. אולם, לנוכח הקיצוצים הנוספים

המתוכננים בתקציבן של המכללות לחינוך, בלא קשר לרפורמת שוחט, לא בטוח כלל ועיקר כי הן תזכנה להגיע אל היום הנכסף.

רפורמת שוחט במקום לנסות לפתור חלק מבעיות אלה רק מעצימה אותן. זאת משום שבעוד שהמכללות להכשרת מורים לא יקבלו שום תוספת תקציבית ציבורית במסגרת הרפורמה או במסגרת אחרת שכר הלימוד בהן יעלה כמו בשאר חלקי מערכת ההשכלה הגבוהה. עובדה זו הקשורה בראייה הכללית של ועדת שוחט בשכ"ל כהשקעה כלכלית בלבד מהווה תמריץ שלילי משמעותי ללימוד חינוך בכלל וללימוד במכללות להוראה בפרט. כתוצאה מכך התהליך של ירידת מספר הסטודנטים במכללות להוראה שכבר מתרחש יועצם מאוד.

המכללות לחינוך, אשר ממלאות את חלקן בהגברת נגישות האזרחים למערכת ההשכלה הגבוהה וקולטות מועמדים מהפריפריה<sup>65</sup> הגיאוגרפית והחברתית של מדינת ישראל, תיתקשנה להמשיך ולתפקד במציאות שבה יודרו קהלי היעד שלהן משערי האקדמיה ע"י הצבת חסמים נוספים שיערימו קשיים על כניסתם. זוהי פגיעה חברתית חמורה, שכן אלה הם פורצי הדרך<sup>66</sup> להשכלה הגבוהה שבעזרת השכלתם תורמים גם לשילוב טוב יותר של משפחותיהם בחברה, על כן חובה להמשיך ולטפח מגמה זו באמצעות המכללות. אך מובן לכל כי במציאות שבה ימצא החינוך (ושאר מקצועות המח"ר) במשחק סכום אפס מול המדעים המדויקים, אותם נלהבת המדינה לקדם ולטפח, יפחת בהכרח מספר הסטודנטים האיכותיים אשר יבחרו במקצוע מטעמים אידיאולוגיים וערכיים<sup>67</sup>. יש בכך הפסד פוטנציאלי עצום של הון אנושי למערכת החינוך הישראלית על כל רבדיה, ומהלך שכזה עלול להתברר בבוא העת כאם כל חטאת, בעיקר לנוכח השוקת השבורה בה מצויה המערכת החינוכית כיום. בסופו של תהליך, פגיעה במורות ובסייעות תגיע גם תגיע לפגיעה במהנדסים ובכלכלנים.

אנו רואים קשר ישיר בין הזילות המתחילה באקדמיה, המופגנת כלפי המכללות לחינוך והסטודנטים להוראה, ובין הכרסום במעמדו המקצועי של המורה. האפליה הממוסדת הננקטת כלפי הסטודנטים במכללות לחינוך נמשכת ונוגסת במעמד המורה בישראל, שנמצא כבר כיום במלכוד: הגננות והמורים עומדים בחזית העשייה החינוכית, אך מתוגמלים (באופן אישי ומערכתי) ביחס הפוך למטרות המוטלות על כתפיהם.

ועדת דברת הכירה כבר בעובדה כי אין לצפות עוד כי מקצועיותם, התלהבותם האידיאולוגית ומידת המוטיבציה הגבוהה הנטועה בהם יוכלו לבדם להשאירם במערכת המתבוססת בתנאים הקשים ולהובילה אל מחוזות טובים יותר. שיפור מעמדם של הסטודנטים להוראה ואלו האחראים להכשרתם היא נקודת פתיחה מצוינת לשיקום מערכת החינוך מהריסותיה. מורים איכותיים שיוכשרו בתנאים טובים יותר ישמשו כמורי דרך לעם ויצמצמו, בעצם הווייתם ועבודתם, את הפערים הנפערים בחברה הישראלית, יפחיתו את רף האלימות שגאתה בה ויחזקו את הערכים המוסריים שנשחקו בה. המציאות הישראלית מטביעה משנה תוקף על חשיבות הכשרתם של עובדי חינוך והוראה מצוינים, לא פחות, אשר יוכלו לבלום את

ההידרדרות המוסרית והחברתית הפושה בישראל בשנים האחרונות. מדינה שתראה במהלך  
שכזה השקעה במקום הוצאה, תקצור בבוא העת את הפירות על התבונה ואורך הרוח  
שהפיגנה.

## היבט כלכלי

ועדת שוחט מתייחסת להשכלה הגבוהה מתוך תפיסה כלכלית צרה המייצגת אידיאולוגיה מסוימת לפיה יש להחיל את עקרונות השוק החופשי גם על האקדמיה. לעומת זאת אנו סבורים, כי ישנם מרחבים בהם אין מקום לדריסת רגלו של השוק החופשי, משום פגיעתו בערכים ובעקרונות מרכזיים. לדעתנו, החלת עקרונות השוק על מרחבי האקדמיה אינה נכונה ואף אינה משתלמת בסופו של דבר. ניתן להתבונן על ההשכלה הגבוהה כהשקעה מניבה ומשתלמת מבחינות רבות. ניתן לבחון את אותה ההשקעה הן מנקודת מבטו של הפרט, אשר מצליח בזכותה לממש את הפוטנציאל האנושי הטמון בו, להגדיל את הכנסותיו ולטפס בסולם הריבוי של החברה, והן מנקודת מבטה של המדינה אשר נהנית מחברה משכילה ודמוקרטית יותר, מתקדמת מבחינה טכנולוגית אשר מכניסה לקופתה גם ממון רב יותר מתקבולי המיסים. תחומים רבים בתחום ההשכלה הגבוהה הם מקרים קלאסיים של כשל שוק כאשר הכוונה היא בעיקר למחקר בסיסי<sup>68</sup>.

הועדה הדגישה את התשואה והתועלת שמפיק הפרט בסופו של תהליך מרכישת השכלתו, אך התעלמה כמעט לחלוטין מן העובדה שגם המדינה ואף השוק יוצאים נשכרים לא פחות, ואולי אף יותר מאותו התהליך. הזנחת התשואה שמפיקה המדינה מן התהליך בדו"ח, מעבר להיותה צרה, היא גם שגויה ומתעתעת. ההסתכלות על סוגיה זו צריכה להיות רב ממדית ורב שנתית, אחרת מקבלים עיוותים בניתוח. אנו סבורים כי יש לראות את הסובסידיה הניתנת לסטודנטים במהלך לימודיהם כהשקעה אשר תניב בעתיד פירות רבים.

## תמורה כלכלית מריבוי אקדמאים

כאמור, בעוד שדו"ח מרידור מדגיש את התועלת שמפיק הפרט מרכישת השכלה ומתעלם מהתועלת שיש למדינה<sup>69</sup> אנו בחרנו לבחון את הסוגיה בנייר זה משתי נקודות המבט. מנקודת מבטה של המדינה, ריבוי אקדמאים מביא לפיתוח טכנולוגי של תעשיות עתירות ידע ושירותים אשר מגדילים באורח ניכר את פריון המדינה ומקדמים אותה. בנוסף השכלה כדאית מכיוון שהיא מובילה גם לפיתוח כלכלי ותרבותי נרחב, מפחית אבטלה ומפחית פעילות עבריינית אנטי נורמטיבית אשר בעתיד יוביל לחיסכון בהוצאות ציבוריות ולפיתוח המשק. הוא גם מהווה שסתום לפריקת תסכולם של הצבורים המוחלשים בחברה, ולו משום ההזדמנות המוענקת להם לשפר את מצבם דרך הניעות החברתית שמתאפשרת בזכות ההשכלה. שיח ציבורי-תרבותי מתפתח בד בבד עם התפתחות ההשכלה הגבוהה, הכרחי לקיומה של דמוקרטיה חזקה ויציבה<sup>70</sup>. על כן, ההשכלה הגבוהה נתפסת כמוצר ציבורי שעל המדינה לעודד את השימוש בו בשל הרווחים שהוזכרו לעיל.

כמו כן, אחוז האבטלה בקרב האקדמאים הוא רבע מאחוז האבטלה בקרב מי שאינו אקדמאי וכך הם מנצלים פחות את תשלומי הביטוח הלאומי. המדינה נהנית מתשלום מיסים גבוה

יותר בשל הכנסה גבוהה יותר של אקדמאים ושיטת מס פרוגרסיבית, וכן מצמיחה כלכלית בשל הפריזון הגבוה יותר.<sup>71</sup>

ברי לכל כי ככל שהאדם יכנס בגיל צעיר יותר למערכת ההשכלה הגבוהה, התשואה ממנו בסופו של דבר תהיה גבוהה יותר. על כן כדאי למדינה להסיר חסמים אפשריים, תרבותיים וכלכליים, העומדים בדרכם של מועמדים רבים ומעכבים את כניסתם אל שערי האקדמיה. בניגוד למדינות אחרות, בישראל המשאב האנושי הוא המשאב העיקרי. הארץ ענייה במשאבים טבעיים ולכן, אח טבעי שעיקר הפעילות הכלכלית תתבסס על השכלת האזרחים. יתר על כן, עתידה של ישראל ועצם קיומה תלוי בהתפתחויות מדעיות והשקעה במדע ובהשכלה הגבוהה, התפתחויות אלו יקדמו את המדינה מבחינת חוסנה הלאומי, הכלכלי וחברתי.<sup>72</sup>

הסטטיסטיקה מראה כי החשש של חיילים משוחררים וצעירים מפני הקושי במימון ההשכלה הגבוהה מוביל אותם לכתת רגליהם בחו"ל למטרת עבודה ו/או לימודים ובסופו של יום רבים מהם לא שבים לארץ כלל. העלאת שכר הלימוד עלולה להוות תמריץ להגדלת היקף הירידה של צעירים מישראל, תופעה מדאיגה אשר השלכותיה ימשכו הרבה מעבר לשערי העולם האקדמי.<sup>73</sup>

מנקודת מבטו של הפרט, רכישת ההשכלה היא המפתח למיצוי הפוטנציאל האנושי הטמון בו, ומכאן שמידת הסיפוק שהאדם חש מחייו ורואה אותם כבעלי ערך ומשמעות תלויה בהשכלתו במידה רבה. בנוסף, ידוע כי קיים מתאם חיובי בין ההשכלה וכושר ההשתכרות של הפרט, שכרוך בדרך כלל גם עם תגמולים נוספים כגון: יוקרה, מעמד חברתי ויכולת השפעה. אולם, לא תמיד מביאה השכלה גבוהה להכנסה גבוהה יותר. תואר ראשון בעבודה סוציאלית או בחינוך אינו מעניק לבעליו תמיד שכר גבוה יותר משכר העבודה בענפים אחרים אשר בהם לא נדרשת השכלה אקדמית, ולעיתים אף נמוך ממנו.<sup>74</sup> בנוסף, תנאי השוק מכתביים ביקושים שונים למקצועות מסוימים המשתנים מעת לעת ולכן, עלול מעמדו של הפרט להינזק כעבור מספר שנים כאשר יתברר לו כי השוק אינו מעריך כבעבר את התחום שלמד.

### **נגישות האזרחים להשכלה הגבוהה**

ועדת שוחט מדגישה את מחויבותה לנגישות האזרחים להשכלה הגבוהה, אך נראה כי מחויבות זו נאמרת מן השפה אל החוץ שכן המלצותיה הסופיות של הועדה אינן תומכות, ואף פוגעות במחויבות זו. ועדת שוחט רואה בנגישות ובמצוינות עקרונות סותרים, ומכאן לשיטתה על מנת להגדיל את מימד המצוינות עליה בהכרח לצמצם את הנגישות.<sup>75</sup> אנו לעומת זאת סבורים כי לא זו בלבד שעקרונות אלו אינם סותרים, אלא גם שלעיתים הם עשויים להפרות זה את זה. הרחבת הנגישות מאפשרת לכישרונות רבים יותר לבוא לידי ביטוי ומימוש, ומעלה קולות מגוונים יותר. סביר להניח כי בשכבות הלא מבוססות טמון פוטנציאל, העשוי לתרום לחברה אם ימומש באמצעות ההשכלה הגבוהה. לפיכך מן הראוי לאפשר לאותן

השכבות לרכוש אותה. אמנם לטווח הקצר נראה כי השקעה במספר רב יותר של סטודנטים תקטין את ההשקעה פר סטודנט (במידה ולא יוזרמו משאבים נוספים למערכת ביחס לגידולה) ובכך תגרע מן המצוינות, אולם לאורך זמן היא תגדיל את מאגר האנשים המשכילים במדינה ובכך היא תוכל למצות את הפוטנציאל שטמון ביותר אנשים לרווחתה ולרווחתם. שינויים אלה אינם מתרחשים בטווח הקצר, ולכן יש למדוד את השפעותיה של הרחבת הנגישות לאורך דור לכל הפחות, על מנת לקבל תמונת מצב אמיתית. עד אז נוכל להתבונן ולהתקנא במדינות אשר ראו לפני שנים רבות את הפוטנציאל והרווח העצום הטמונים בעיקרון הרחבת הנגישות, פעלו ופועלות לאורו, ונהנות כיום מכלכלה מתקדמת ומחברה יציבה יותר.

כאמור, על אף הצהרתה של הוועדה בדבר מחויבותה לנגישות להשכלה גבוהה, מהמלצותיה נראה כי ועדת שוחט בחרה לראות בנגישות מכשול ולא ברכה. המלצותיה של הוועדה הכוללות: העלאת שכ"ל בצורה משמעותית, הגבלת מספר הסטודנטים החדשים שייקלטו במוסדות, הפחתת מספר המכללות, ומניעת הזכאות להלוואה מבני 35 ומעלה. הן למעשה עוולות שרק תפגענה בנגישות, אשר עומדת כביכול לנגד עיניה.

ועדת שוחט ממליצה בראשית דבריה על הגבלת הגידול השנתי בכמות הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה לשיעור נמוך מ- 1.5%, למרות שב- 15 השנים האחרונות נע שיעור הגידול בין 4 ל- 10 אחוזים בשנה. נתונים אלה ידועים לוועדה, אך היא בוחרת כנראה שלא לראות בהם חשיבות יתרה, ו"מסתרת" מאחורי מחקרים המעריכים שבאופן כללי שיעור הגידול הטבעי של בעלי הפוטנציאל ללימודים אקדמיים יפחת בשנים הקרובות. אך, הגדרתו של אדם מלכתחילה כבעל "פוטנציאל ללימודים אקדמיים" הינה תוצאה של מכסת הסטודנטים הרשאים להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה, מכיוון שככל שכמות זו קטנה יותר, מעלים המוסדות את דרישותיהם לציוני בגרות ופסיכומטרי, ובכך מצמצמים באופן מלאכותי את כמות "בעלי הפוטנציאל ללימודים אקדמיים". ואכן, בשנים האחרונות (ובפרט מאז שנת 2000, בה החל הקיצוץ הנרחב בתקציבי ההשכלה הגבוהה), חלה עליה בדרישות הסף של המוסדות האקדמיים, נתון המעיד בעצם על כך שפוטנציאל הלומדים האמיתי הינו גדול עוד יותר ממה שמעריכה הוועדה<sup>76</sup>.

היבט נוסף אשר יש להדגיש בסוגיית הנגישות להשכלה גבוהה הינו שהוועדה מתעלמת לחלוטין מכך שהתועלת השולית של ההשכלה הגבוהה תשחק גם עבור אלו שידם תהא משגת אליה. כלומר, ככל שההשקעה הפרטית בלימודים תגדל (כתוצאה מעלייה בשכר הלימוד) היא תהיה פחות כדאית עבור הסטודנט. כתוצאה מכך יפגעו בעיקר מקצועות שאינם רווחים באופן יחסי לעוסק בהם אבל מאוד חיוניים למדינה. מנגד יגבר הביקוש למקצועות הרווחיים, מה שעלול להציף את השוק בהם ובסופו של דבר לפגוע הן בשוק העבודה והן באיכות הלימוד במוסדות<sup>77</sup>. בהקשר זה, יש להוסיף כי הציבור שיפגע במיוחד מיישום

המלצות הוועדה, הינו ציבור הנשים ולו משום העובדה שנשים, כידוע, מרוויחות פחות וזאת על אף שהן מהוות רוב בקרב בעלי ההשכלה הגבוהה. מתוך כך העלאת שכר הלימוד עלולה ליצור מצב שבו תצטמצם הכדאיות של נשים לפנות ללימודים במערכת ההשכלה הגבוהה.

קביעתה הנחרצת של הועדה כאילו אין כיום כל בעיית נגישות להשכלה הגבוהה היא תמוהה<sup>78</sup>, מקוממת ומעידה אולי על מידת הריחוק והניתוק של יושביה מן הסקטור אותו התיימרו לבחון. סוגיית הנגישות להשכלה הגבוהה הנבחנת על ידי הוועדה, תלויה במספר גורמים מהם מזכירה הועדה רק שניים: טיב ההשכלה היסודית והעל-תיכונית של המועמד (שאינו בסמכותה של הועדה<sup>79</sup>) ועלות שכר הלימוד. יחד עם זאת הועדה מתעלמת ממרכיב עלויות המחיה הנלוות של הסטודנטים, המהווה נטל כלכלי כבד משמעותית מאשר שכר הלימוד עצמו. לפיכך, העלאת שכר הלימוד מצמצמת למעשה את נגישותם של האזרחים להשכלה גבוהה, ומהווה למעשה משקולת נוספת המגבילה את האפשרויות לניעות חברתי.

### **עלויות לפני הלימודים, לקראתם ובמהלכם**

השירות הצבאי הקודם על פי רוב ללימודים האקדמיים נמשך כשנתיים לבנות ושלוש שנים לבנים, מהווה לצעיר הפסד הכנסה פוטנציאלית (שנמשך גם אל תוך חייו כסטודנט), משום שהזמן אינו מנוצל לעבודה או לימודים. בתקופה זו החייל נסמך על שולחן הוריו, מה שמגדיל את הוצאות ההורים ומקטין את אפשרויות החיסכון מצידם. בניגוד לעמיתיו בחו"ל, אשר מתחילים את לימודיהם בגיל 18 כאשר הם עדיין מתגוררים בבית הוריהם והם נטולי מחויבויות כספיות אחרות בדרך כלל, הסטודנט הישראלי מתחיל את לימודיו כשלוש שנים מאוחר יותר, כאשר הוצאותיו הכלכליות המרובות (הנגזרות מגילו המאוחר יחסית) שוחקות את יכולתו לממן את עצמו. ראוי לזכור כי בגילו המאוחר, עומדות כבר התחייבויות נוספות על הפרק (נישואין, ילדים) המקשות ממילא על הבחירה לבחור בהשכלה ככיוון מועדף.

ראוי לתת את הדעת על כך שאחוז ניכר מהסטודנטים משרתים בשירות מילואים. כתוצאה מהשירות חלה פגיעה בהכנסתו של הסטודנט, המחמירה את מצבו הכלכלי המעורער ממילא. פגיעה זו באה לכדי ביטוי במספר היבטים: ראשית, הביטוח הלאומי מכסה רק חלק מזערי מאובדן ההכנסה של הסטודנט בתקופת השירות במילואים. זאת משום שלעיתים קרובות הסטודנטים משתכרים מעבודות זמניות המבוססות על תשר אשר אינן מכוסות על ידי הביטוח הלאומי<sup>80</sup>. שנית, התשלום לתקופת הלימודים מחושב על פי השכר בשלושת החודשים שקדמו לשירות המילואים ואינו לוקח בחשבון שעיקר הכנסתם של הסטודנטים הוא בחודשי הקיץ בעת הפגרה מהלימודים. בהקשר זה, שירות המילואים בתקופת החופשות מונע מסטודנטים לעבוד בעבודות מכניסות המאפשרות להם לחסוך כסף למען מימון שכר הלימוד והוצאות המחייבה לשנה הבאה.

לקראת הלימודים יש לסטודנט הפוטנציאלי עלויות רבות, ביניהן עלות קורסי הפסיכומטרי<sup>81</sup> המשמשים כמסנן קפדני בתהליכי המיון של המוסדות הנעים בין 4,000-6,000 ₪, שבהם היחס בין העלות לאיכות הוא יחס ישר. למעשה, גם בתקופה זו יש הפסד הכנסה לסטודנט הפוטנציאלי, הפסד שעומד ביחס ישר להצלחה בבחינה, זאת משום שהסטודנט מכלה ארבעה חודשים בלימוד אינטנסיבי לבחינה, תקופה בה יעבוד בהכרח פחות. בנוסף, לעיתים יש צורך ביותר מקורס אחד.

סטודנטים רבים נדרשים בלימודים במכינה קדם אקדמית. עלות המכינה היא כ-13,500 ₪ ובמהלכה יש לסטודנט הוצאות נלוות כמו במהלך התואר הראשון<sup>82</sup>. אחרים לא ילמדו במכינה אלא ישלימו בגרורות באופן עצמאי כאשר העלויות משתנות מתחום לתחום. בנוסף, יש להביא בחשבון כי הסטודנט הפוטנציאלי נרשם ללימודים במוסד אחד או יותר (לפני שהוא יודע לאן התקבל), למרות עלויות ההרשמה היקרות. זאת למרות החלטת וועדת מלץ שלא יושמה, להקמת מרכז רישום אחיד.

### **עלויות נלוות במהלך הלימודים**

לסטודנט ישנן הוצאות רבות מלבד שכ"ל, הוצאות שלא הוזכרו בדו"ח שוחט למרות שהן מרכיב מרכזי בהוצאותיו של הסטודנט והן גבוהות בהרבה משכר הלימוד<sup>83</sup>. הסטודנט הישראלי נדרש לעמוד בתשלומים שונים הנגזרים ממאפייניו הייחודיים כסטודנט ישראלי: מגורים, מזון, חשבונות, עלויות הנוגעות לשימוש במחשב, תשלומי עירייה<sup>84</sup>, הוצאות לימודיות (ספרים, צילומים, אגרות למוסד וכו') ונסיעות. אמנם, רבים מן הסטודנטים עובדים למחייתם, אך הצלחתם בלימודים עומדת ביחס הפוך למספר שעות העבודה שלהם<sup>85</sup>. מכאן, שהפערים בין סטודנטים מבוססים יותר ומבוססים פחות רק עלולים לגדול במהלך שנות הלימוד ולהתבטא במגבלת נזילות כלכלית רבה יותר ו/או בהישגים אקדמיים. ככלות הכול, סטודנטים מהמעמד הבינוני והנמוך נאלצים לעבוד יותר שעות כדי להתקיים וכן, לעיתים הם נאלצים להאריך את תקופת לימודיהם בשל עבודתם<sup>86</sup>. מכאן עולה כי הטענה שנשמעת בדו"ח שוחט לפיה הארכת הלימודים נובעת מההפחתה בשכר הלימוד, אינה נכונה. מדובר בסטודנטים שאלמלא ההפחתה, כלל לא היו מגיעים להשכלה הגבוהה, אך בהגיעם, הם נתקלים בקשיים ולכן מאריכים את תקופת הלימודים. למעלה מזאת, אחת ההמלצות בנוגע למערך הסיוע אומרת כי סטודנט אשר אינו מסיים את התואר בזמן הקצוב, בהתאם לתואר, יאלץ להתחיל ולהחזיר את ההלוואה תוך 5 שנים מיום שהתחיל את לימודיו. הצעה דרקונית זו תעניש למעשה פעם נוספת את אותם הסטודנטים העובדים למחייתם, מכיוון שלא זו בלבד שאלו יאלצו לעבוד יותר במהלך לימודיהם על מנת לממן את התואר, אלא גם שבסופו של דבר הם עלולים להיות מחויבים להחזיר את ההלוואה עוד במהלך לימודיהם, ללא קשר לתקרת השכר שנקבעה בדו"ח.

בעיה נוספת היא ההתעלמות של הוועדה מהסטודנטים באוניברסיטה הפתוחה. האוניברסיטה הפתוחה נתפסת בעיקר כמקדמת נגישות אולם העלאת שכר הלימוד שתשפיע כנראה גם עליה תפגע בנגישות זו.<sup>87</sup> פגיעה זו היא משמעותית במיוחד לגבי הסטודנטים באוניברסיטה הפתוחה משום שבשל מבנה הלימודים הם לא יוכלו להשתתף כמעט במערך ההלוואות המוצע.

לבסוף, קיווינו לשווא למצוא התייחסות כלשהי בדו"ח לעניין לקויי הלמידה בכלל ולעלויות המחיה שלהם, היקרות יותר. לסטודנטים לקויי למידה ישנן הוצאות נוספות המכבידות את הנטל על שכמם. בדרך כלל האבחונים שעברו קודם לכן אינם מוכרים במוסדות השונים והסטודנט נאלץ לעבור שוב ושוב אבחון במכון שמוכר ספציפית על ידי המוסד. בנוסף, עלויות הצילום מאמירות היות ואותם הסטודנטים מתקשים להתמודד עם קצב הכתיבה הנדרש במהלך השיעור.

### **עלויות שכר הלימוד**

שכ"ל אינו נסמך על נוסחא מדויקת המשקפת גורמים משפיעים. גובה שכר הלימוד נקבע בהתאם לתפיסה ערכית ופוליטית. הניסיון להעתיק את ההחלטה מן השדה האידיאולוגי אל השדה הכלכלי- "המדעי" אינו משקף לדעתנו את המציאות, בלשון המעטה, והצבת השאלה בפני המדינה עד כמה היא רואה עצמה אחראית על השכלת תושביה ראויה כאן יותר. יתר על כן, כפי שטוען נשיא אוניברסיטת תל אביב, פרופ' צבי גליל, אין כל קשר בין הגדלת התקציבים הציבוריים לאוניברסיטאות לבין גובה שכ"ל. "שני העניינים הללו נפרדים לגמרי זה מזה. משבר ההשכלה הגבוהה בארץ לא נובע מגובה שכ"ל של הסטודנטים ולא יפתר ע"י העלאה קטנה שלו".<sup>88</sup> יחד עם זאת מצאנו לנכון להתייחס לנושא שכר הלימוד גם מהפן הכלכלי.

כאשר מסתכלים על גובה שכר הלימוד בישראל ניתן לראות כי שכר הלימוד הינו מהגבוהים בהשוואה למדינות ה-OECD.<sup>89</sup> נתון זה תקף הן בהשוואה לתל"ג והן בהשוואה לשכר הממוצע במשק.<sup>90</sup> בצ'כיה, דנמרק, פינלנד, איסלנד, נורווגיה, סלובקיה, שבדיה, צרפת, הונגריה וטורקיה – הלימוד במוסדות להשכלה גבוהה הינו בחינם. בספרד, שוויץ, פורטוגל, בלגיה, איטליה, אוסטריה ומדינות נוספות שכר הלימוד במוסדות הנשענים על המדינה נמוך בהשוואה לישראל. רק במספר מצומצם של מדינות כדוגמת: קוריאה, קנדה, יפן, אוסטרליה וארה"ב שכר הלימוד גבוה מזה שבישראל.<sup>91</sup>

בהקשר זה יצוין עוד כי קיים מתאם חיובי בין מצוינות אקדמית והשקעה ציבורית. רבות מהמדינות המובילות מבחינת איכותן האקדמית כדוגמת: גרמניה, ניו זילנד, אנגליה, צרפת ועוד רבות<sup>92</sup> מנהיגות השכלה גבוהה בחינם או בשיעור מינימאלי. באירלנד למשל, כחלק מן הרפורמה הלאומית שהובילה את המדינה אל תקופת תור הזהב שלה, בוטל שכר הלימוד לאוניברסיטאות בשנת 1995 כדי למנוע את גידול הפערים החברתיים. בישראל, היחס שבין

ההכנסות משכר הלימוד ובין השקעות המדינה בהשכלה הגבוהה הוא מהגבוהים באירופה ועומד על 20%. באופן כללי ניתן להיווכח בבירור כי במדינות המובילות מבחינה אקדמית יחס זה נמוך הרבה יותר. כמו כן, במדינות שאיכותן האקדמית נמוכה, היחס בין ההכנסות משכר לימוד ובין השקעת המדינה בהשכלה גבוהה הוא יחס גבוה<sup>93</sup>: 75% בלטיביה, 42% בבולגריה, 26% בצ'ילה, 23% בווייטנאם, ו-20% בספרד. לשם השוואה, בארצות הברית, עומד היחס על 15% ובמדינות אירופה המערבית על 1% או פחות. בסיכומי של עניין, כאמור, הממצאים מראים על מתאם בין גובה ההשקעה הממשלתית בסטודנט לבין האיכות האקדמית<sup>94</sup>.

הסכום "הצודק חברתית" לשכ"ל לדעתה של ועדת מרידור עומד על 14,800 ₪. אמנם, נחמד לדעת כי חברי הוועדה נעשו לחסידי עקרונות מדינת הרווחה, אך למעשה התכסיס הרטורי שובץ כאן שלא מדאגה יתרה לדלת העם כי אם לנסות ולבסס טיעון "חברתי" לצרכים דמגוגיים<sup>95</sup>. הוועדה מעוניינת כי הסטודנט ישלם פעמיים: בפעם הראשונה עבור רכישת ההשכלה ובפעם השנייה, דרך תקבולי המס, בשל רכישתה<sup>96</sup>. אולם, הוועדה חטאה לאמת: לא זו בלבד שנמנעה לפרט את השיקולים ו/או המודלים העומדים בבסיסה של קביעתה הדמגוגית, מה שמעלה את החשד עוד יותר לכך שהדבר נקבע עוד בטרם תחילת עבודתה של הוועדה, אלא גם שהיא אינה מביאה בחשבון את העלויות הנלוות של הסטודנט הישראלי. בנוסף, הישענותה על קביעה מפוקפקת לפיה רק 2% מאוכלוסיית הסטודנטים הצהיר על בעיה במימון הלימודים<sup>97</sup>, מעוררת גיחוך וממחישה את המרחק הרב בין חבריה ובין הסוגיות בהן התיימרו לדון. מה גם שאותו מחקר מתעלם מהחמישון התחתון. פרט לכך הוא לא כולל את אוכלוסיית הערבים, חרדים, מכללות להוראה וחוגים שאינם משותפים לאוניברסיטאות ולמכללות.

כבר כיום במקרים רבים ההורים נושאים בנטל של למעלה מ-40% משכר הלימוד ובחלק הארי של עלויות המחיייה, למרות העובדה שהיחס בין הכנסתם הממוצעת להוצאה על שכר הלימוד גבוה מאוד ביחס למדינות אחרות. וועדת שוחט יוצאת מנקודת הנחה שלרוב הסטודנטים יש אפשרות לקבל תמיכה כלכלית מהוריהם או שהם יכולים לנצל את כספי המענק הצבאי, אך ראוי לציין כי לא כל ההורים יכולים לתמוך כלכלית בילדיהם, וכן לא כל הסטודנטים זכאים למענק השחרור או מעוניינים להשתמש בו דווקא לצורך מימון לימודיהם, כי אם לצרכים אחרים<sup>98</sup>. כמו כן הסתמכות זו על הפיקדון מתעלמת מהערבים והחרדים שהם עניים באופן יחסי ושלמדינה יש אינטרס מובהק (שמוכר גם על ידי הוועדה) להכילם בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה.

המלצה אחרת של ועדת מרידור נוגעת לשכ"ל בתואר השני, שם הוצע להחיל את שיטת שכ"ל הדיפרנציאלי (לפי חוגים) ולהעלות את שכ"ל, ללא מערך תמיכה, כגון זה שמקבלים הסטודנטים לתואר ראשון. זאת למרות ההתנגדות המנומקת לשכ"ל דיפרנציאלי בתואר ראשון. אנו רואים בשכ"ל דיפרנציאלי, לפי חוגים ו/או לפי יכולתו הכלכלית של הפרט רעיון

עוועים אשר רק ינציח ויחריף את הפערים בין הסטודנטים וכן ימסד היררכיה דיספלינרית באקדמיה (וכתוצאה מכך ינוון חוגים מסוימים לצד ניפוחם של אחרים). זאת ועוד, קיים חשש כי הנהגת השיטה בתואר השני תזלוג במשך הזמן גם אל התואר הראשון, ולכן אנו מתנגדים אליו מכל וכל. ההנחה כי המוסדות יוכלו ליצור את מערך ההלוואות בעצמם היא תמוהה לאור ההצעה הממוסדת ביחס לתואר הראשון. פירושה של העלאת שכר הלימוד לתואר שני היא שוב הגבלת הנגישות למעמדות נמוכים.

### **מודל ההלוואות- הרחבת הפערים החברתיים**

במדינות שונות קיימים מודלים שונים של מערכי הלוואות וסיוע לסטודנטים, אשר תכליתם להקל את נגישותם של האזרחים למערכת ההשכלה הגבוהה וכן לסייע להם לצלוח את שנותיהם באקדמיה, כאשר זמינותם לעבודה פוחתת, אך הוצאותיהם מאמירות. כאשר מבקשים לבחון הסדר המתקיים במדינה אחת ולאמצו במדינה אחרת יש לבחון זאת בהתחשב בגורמים ובמאפיינים הייחודיים באותה המדינה, אחרת עלולה להתקבל תוצאה הפוכה מזו המיוחלת.

שוק ההון אינו שוק משוכלל ולכן, במצב הקיים, עלות הלימודים נשענת על שני פרמטרים: הון התחלתי ועבודה במהלך הלימודים. נקודת שווי המשקל שמנגנון השוק ייצור ללא התערבות ממשלתית, לא תהיה אופטימאלית ותביא לאספקת השכלה גבוהה בכמות פחותה ממה שנדרש. משום כך, ועדת שוחט ממליצה להעניק הלוואות לסטודנטים. ההיגיון העומד מאחורי הצעה זו הוא שמערך ההלוואות המוצע יוכל לצמצם את מגבלת הנגישות, שעלולה לנבוע מייקור שכר הלימוד. לשיטתה, כך יוכלו גם אלו שאין בידם את ההון ההתחלתי הדרוש להשכלה גבוהה להיכנס לאקדמיה, על סמך חשבון הכנסותיהם העתידיות.

אך לדעתנו במודל המוצע בדו"ח קיימות בעיות מהותיות אשר נעלמו מעיני הוועדה: כבר כעת קיימות הלוואות למכביר המציעות תנאים טובים יותר מהתנאים המוצעים בוועדת שוחט. הלוואות אלו מוצעות על ידי גופים שונים על בסיס קריטריונים גיאוגרפיים, סוציו-אקונומיים ואחרים. כפי שמדווחת קרן הסיוע לסטודנטים, בעוד שרובם המכריע של המענקים המוצעים מומש (98%), ורוב ההלוואות המוצעות לא ממומשות (רק 30% מהלוואות המוצעות מומשו בשנת תשס"ו)<sup>99</sup>. ההסבר שמציעה ועדת שוחט לכך הוא, כי עול שכ"ל אינו כבד דיו במידה שמצריך לקיחת הלוואה, שכן את הסכום הזה, לשיטתה, יכולים הסטודנטים לשלם במזומן<sup>100</sup>. לעומתה נטען כי הסטודנטים אינם משתמשים בהלוואות המוצעות כיום בשל החשש הפסיכולוגי להתחייב למחויבויות כלכליות נוספות, קל וחומר שחלקם אינו בטוח לגבי כושר ההשתכרות העתידי שלו.

לכאורה גם עניין זה נפתר בשיטה המוצעת בדו"ח שוחט, שהרי החזרת ההלוואה מותנית בהכנסה מינימאלית שמתחתיה הסטודנט לא יצטרך לשלם אלא שסכום זה הוא מאוד נמוך: 5,300 ₪ ליחיד<sup>101</sup>, שכרו של מורה מתחיל (לפי הרפורמה החדשה) או שכרה הממוצע של

אקדמאית בשנת 2004, או 200 פחות משכרו הממוצע של גבר שסיים 12 שנות לימוד. כמו כן זוג יתחיל להחזיר את ההלוואה מרגע שישתכר יחד 10,000 ₪ או- 5,300 ₪ במקרה שאחד מבני הזוג אינו עובד. פירושו של דבר הוא שכולם ישלמו את ההלוואה<sup>102</sup>. בעיה נוספת בנוגע לשיטת החזר המוצעת היא, שלא כמקובל במודלים אחרים בעולם וכן בניגוד להצעתו של כותב המודל עליו הסתמכה הוועדה<sup>103</sup>, ההחזר המוצע אינו פרוגרסיבי ואינו מותאם לרמת הכנסתו של הפרט. לאמור: מורה שירוויח את שכר בגובה 5300 ₪ ומשפטן או כלכלן אשר ירוויחו שכר הגבוה משכרו בעשרות או מאות אחוזים יחזירו למעשה את אותו הסכום מדי חודש. ברי לכל כי יש במהלך שכזה להוביל להעמקת הפערים, ולו משום יכולתו הכלכלית האיתנה יותר של המשפטן או הכלכלן שאחוז החזר מתוך משכורתו נמוך באופן משמעותי מזו של המורה.

מבדיקה השוואתית ומקיפה שערכנו עם מקומות אחרים בעולם בהם נהוגה מערכת דומה של הלוואות, עלה כי החזר ההלוואה מתחיל קרוב יותר או אף צמוד לשכר הממוצע במשק, כך שהוא משקף יכולת כלכלית ריאלית יותר "המתירה" לפרט להחזיר את הלוואתו. בנוסף, די בכך שהלווה הגיע פעם אחת לסכום האמור והוא מחויב להחזיר את הסכום כולו, גם אם בהמשך ירוויח הרבה פחות (מה שיוצר תמריץ שלילי לעבודה ולהגדלת ההכנסה).

בעוד שבמרבית המדינות המציעות הלוואות לסטודנטים- הגוף המלווה הינו המדינה<sup>104</sup>, העדיפה ועדת שוחט "למכור" את נתוני הסטודנטים ואת פוטנציאל השתייכותם העתידי לבנקים ללא תמורה ובכך בעצם הפכה אותם בחטף "לקהל שבוי", זאת מעבר לרווח הנקי הצפוי להם שעשוי להגיע ל-400 מיליון ₪ לשנה בחישוב של 55 אלף סטודנטים לשנתון. מטרידה ביותר העובדה שהוועדה לא בחנה לעומק את האינטרס של המוסדות הפיננסיים, בהעניקה להם גישה משמעותית לאוכלוסייה בעלת פוטנציאל השתכרות גבוה<sup>105</sup>. בנוסף, אין לצפות מהבנקים המהווים גוף עסקי המונע משיקולי רווח בלבד לגלות גמישות כלפי אותם הסטודנטים אשר יתקשו בהחזר ההלוואה. מעניין, כי במדינות אחרות בהן הממשלה היא האמונה על מערך הלוואות ניתן לשנות את כללי החזר באם מתגלה קושי של הלווה.

חובת ההוכחה על חוסר עמידה בסף החזרה (מבחינת ההכנסה החודשית) חלה, כאמור, על הסטודנט ולא על הבנק, מה שעלול לפגוע בדימויים ובכבודם העצמי, ומשום כך הם ימחלו על זכויותיהם. הסטודנטים יאלצו להביא אישורים מביטוח לאומי וממקומות נוספים. ייתכן שיאלצו גם להצהיר הוצאות הון שונות. כתוצאה מכך, תפגע זכותם לפרטיות וכן, ייתכן ותפגע אפשרותם לקחת הלוואות נוספות במקרה הצורך. בשל העובדה כי כבר קבלו הלוואה אחת ו/או באם נקלעו לבעיה כלשהי אשר תקשה עליהם את המשכו של החזר, הם יתפסו "כגורמי סיכון", אשר כדאי להימנע מלהעניק להם הלוואות עתידיות. גם כיום לבנקים (ובעיקר לשני הבנקים הגדולים) ישנה שליטה רבה מדי על חיי האזרחים, והתחייבותו של האזרח לחשוף בפני הבנק במהלך 10 השנים של החזר ההלוואה את משכורתו ושאר פרטיו רק

מגבירה ומחריפה בעיה זו<sup>106</sup>. בעיה נוספת היא שרגולציות רבות, במיוחד בישראל, נוטות להיכשל בתפקיד הגנת האזרח מול כוחם הכלכלי והפוליטי של בעלי האינטרס. וודאי שבמסגרת המלצותיה לא נתנה הועדה את הדעת מספיק לפוטנציאל הרסני זה<sup>107</sup>.

יש לשים לב כי התשלום הריאלי של הסטודנטים אשר ייטלו על עצמם את ההלוואה עומד למעשה על 17,200 ₪ ולא על 14,800 ₪, כפי שמצוין בדו"ח. בהתחשב בהנחה כי הסטודנטים המבוססים פחות יאלצו להשתמש במנגנון ההלוואות בעל כורחם בפועל ישלמו יותר (משום חוסר יכולתם הכלכלית לממן את שכה"ל הגבוה), בזמן שהסטודנטים המבוססים יותר יוכלו לממנו גם מבלי לעשות זאת ועל כן ישלמו הרבה פחות. משמעות הדבר הוא כי לפנינו אמצעי שרק יחריף, יעמיק וימסד את הפערים הסוציאקונומיים, ויחליש עד מאוד את יכולתה של ההשכלה לצמצמם. מעבר לכך, המדד שאליה הוצמדו ההלוואות הוא מדד סינתטי ועל כן הוא עלול להשתנות בהתאם ללחץ הבנקים, שיתמודדו מול הרגולאטור בלבד, ואילו הסטודנטים יוותרו במידה רבה חסרי כל השפעה על התהליך.

אולי בשל שנות הפריזון המועטות יותר אשר עומדות בפניהם מבחינה תעסוקתית, ועדת שוחט ממליצה לחסום לסטודנטים מעל גיל 35<sup>108</sup> הגישה אל מערכת הסיוע. יש בכך אולי רמז לתפיסה החדשה של המדינה כלפי אחריותה להשכלת אזרחיה, שכן אוכלוסיה מבוגרת זו (שבמקרים רבים אינה מגיעה לאקדמיה קודם לכן בשל החסמים הכלכליים והתרבותיים הניצבים בפניה), אשר שואפת לשפר את מצבה בעזרת האפיק האקדמי עלולה לוותר על הבחירה הזו.

העלויות הכרוכות בהקמת מנגנון גדול ומסורבל לטובת מערך ההלוואות והרגולציה עליהן הן עצומות. מבחינת המדינה ומערכת ההשכלה הגבוהה מדובר בהשקעה שעלולה להתגלות כלא כדאית ומיותרת<sup>109</sup>. כזכור, המדינה היא שתהיה ערבה להלוואות והיא שתסבסד אותן, כאשר סביר להניח שעלויות אלה תבואנה מתקציבה של מערכת ההשכלה הגבוהה, מה שעלול להוביל לפגיעה משמעותית בתקציב זה<sup>110</sup>.

מכל האמור לעיל עולה כי שיטת ההלוואות המוצעת, במקום לשמש כאמצעי לצמצום הפערים בחברה דווקא תעמיק ותמסד את אותם הפערים. כפי שהראנו, השיטה מתעלמת ממשנתנים רבים כגון: מאפייני הסטודנט הישראלי והוצאות המחיייה שלו וכן, מתעלמת ממודלים דומים בעולם המרחיבים את יריעת הסיוע לסטודנטים, ומציעים הלוואות בתנאים הוגנים ונוחים הרבה יותר.

### **החזר התקציבים הציבורי הריאלי למערכת ההשכלה הגבוהה**

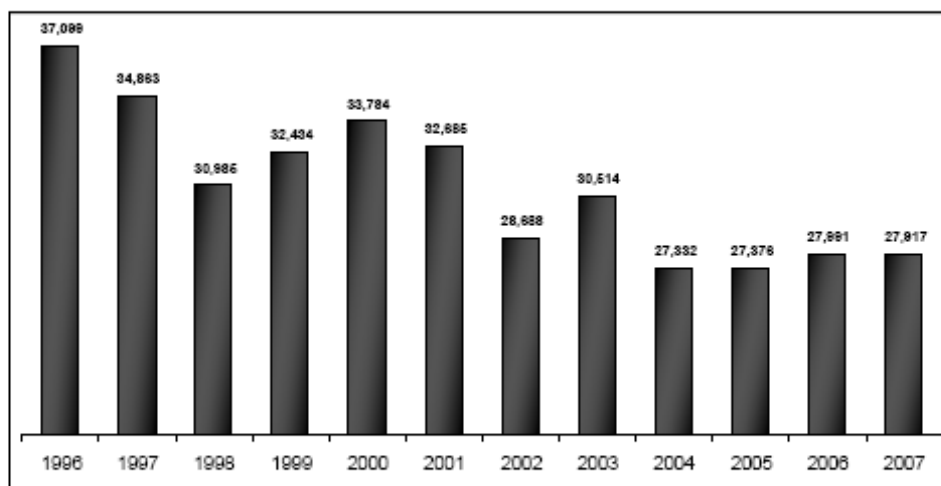
ועדת שוחט חוזרת ומדגישה כי הרפורמה המוצעת תשיב למערכת ההשכלה הגבוהה את הכספים שנגזלו ממנה בשנים האחרונות בסך כולל של כ- 1.2 מיליארד ₪. אולם למעשה, בחינה מדוקדקת יותר של הנתונים מעלה כי ועדת שוחט ממשיכה לקבע את מגמת השחיקה במימון הציבורי להשכלה הגבוהה למרות העלייה המטאורית בביקוש אליה, ותולה את יתרה

במימון פרטי ותעשייתי. למעשה, הרפורמה מחזירה ומשווה את תקציב ההשכלה הגבוהה לימים שלפני הקיצוצים, לפני כשש שנים, ואין בה תוספת של ממש<sup>111</sup>. זאת ועוד, הגידול בהכנסות המוסדות יעשה בעיקר על גבם של הסטודנטים, שישלמו שכר לימוד גבוה יותר, ומהון פרטי שיוזרם ולא על חשבון הכסף הציבורי. דהיינו: אמנם, במהלך השנים הכסף שנגזל מהמערכת היה כסף ציבורי, אך התכנון הוא כי הכסף שיוחזר יהיה פרטי. כך, מתוך כ- 2.4 מיליארד ש"ח המתוכננים לחזור, למעשה רק 1.3 מיליארד ש"ח יגיעו מן הקופה הציבורית. בהתחשב בגידול התמידי במספר הסטודנטים בשנים האחרונות יוצא כי "גשם הנדבות" המובטח הוא בסופו של דבר בשורה שאין בה ממש<sup>112</sup>.

### **השקעה ציבורית לעומת השקעה פרטית**

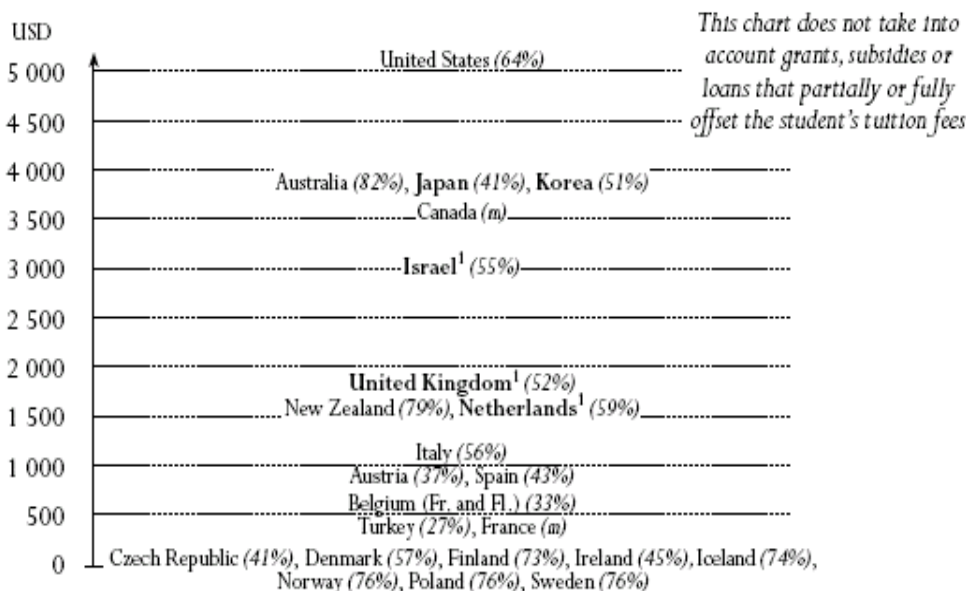
בין השנים 1995-2003 היה גידול במספר הסטודנטים כמעט בכל המדינות וכן שינוי בהוצאה על השכלה גבוהה, אולם לא בכל מדינה היה מתאם בין הגידול במספר הלומדים לבין הכספים הציבוריים המושקעים בהשכלה. כך למשל, בישראל חל גידול של 52% במספר הסטודנטים, בעוד שממוצע הגידול בשאר המדינות עומד על 38%. אולם בעוד שהגידול בהוצאה הכללית על החינוך בישראל הוא 30% בלבד, כך שההוצאה על כל תלמיד ירדה<sup>113</sup> ב-14%, ההשקעה הממוצעת בסטודנט בכל המדינות האחרות דווקא גדלה דווקא ב-6 אחוזים<sup>114</sup>. מנגד, חלקה של ההוצאה הפרטית על ההשכלה הגבוהה בישראל נמצא במגמת עלייה בשנים האחרונות באופן תלול, עד שהיום הוא מהגבוהים במדינות המפותחות. משמעות הנתונים הללו ברורה: מדינת ישראל מרחיקה אוכלוסיות רבות ממערכת ההשכלה הגבוהה שלה, בעצם העברת מרכז כובד המימון על המקורות הפרטיים. מכאן, שהמצב שבו אזרח אינו יכול לרכוש את השכלתו רק תלך ותחריף בשל התלות הגוברת ביכולתו הכלכלית של הפרט<sup>115</sup>. כמו כן נוצר כאן מצב שבו המעמד הבינוני הגם שאינו נדחק החוצה ממערכת ההשכלה הגבוהה נשחק מאוד. ההוצאה הישראלית הציבורית להשכלה הגבוהה ביחס למספר הסטודנטים וביחס לתמ"ג ולגודל האוכלוסייה היא מהנמוכות ביותר מבין המדינות המפותחות, כשמתחתייה מדורגות רק יוון ורוסיה ומבחינה זו אין בדו"ח שוחט בשורה של ממש שכן חלק ניכר מהתוספות המוצעות למערכת תלויות, כאמור, במימון הפרטי ולא הציבורי. הסתכלות מדוקדקת מעלה כי בסופו של דבר, התמונה שעולה היא כי מחזירים את התקציבים שקוצצו להשכלה הגבוהה בשנים האחרונות ומשיבים את המצב לקדמותו מבחינת תקצוב ללא התייחסות לעלייה המטאורית במספר הסטודנטים. פירושו של דבר למעשה הוא קיצוץ.

המימון הממשלתי של המוסדות המתוקצבים להשכלה גבוהה  
(אוניברסיטאות ומכללות אקדמיות ציבוריות), בחישוב לסטודנט, 2007 - 1996  
בש"ח, במחירי 2005



מקור: מרכז אדוה, העשור החברתי האבוד: ההשלכות החברתיות של תקציב 2007, מצגת.

שכ"ל במוסדות ציבוריים להשכלה גבוהה במדינות המפותחות



1. Public institutions do not exist at this level of education and most of the students are enrolled in government dependent institutions.

Source: OECD, Table B5, 1a and C2, 4. See Annex 3 for notes ([www.oecd.org/edu/eag2007](http://www.oecd.org/edu/eag2007)).

StatLink <http://dx.doi.org/10.1787/068348603526>

## ביבליוגרפיה

Education at a glance, OECD, 2007

Society at a glance, OECD, 2007

The well being of nations, OECD, 2001

איילון חנה, "השכלה גבוהה", בתוך: אורי רם וניצה ברקוביץ (עורכים), אי שוויון, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2006.

ארלזורוב, מירב, "את הכביסה המלוכלכת האקדמיה לא מכבסת בחוץ", 19.07.07, הארץ ארליך, יונתן, "השקעה במכללות להכשרת מורים - דו"ח שמוגש לוועדת הכספים", ביילסקי, זאב, "הטעות של שוחט", הארץ, 25.07.07.

בלאנדר, דנה, "השכלה- זרז להשתתפות פוליטית", פרלמנט, 54, 2007.

ברגמן, יעקב, "הערות על כתבת ידיעות אחרונות משבת", אגרת פומבית, 30.07.07.

גור זאב, אילן, "נגד תיעוש האוניברסיטאות בישראל", אוניברסיטת חיפה, 2007.

דגן בוזגלו, נוגה, "הזכות להשכלה גבוהה בישראל- מבט משפטי ותקציבי". הוצאת מרכז אדווה, ינואר 2007, תל אביב.

"דו"ח הוועדה לבינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (ועדת שוחט)", תשס"ז

"דו"ח הוועדה להערכת הלימודים במנהל עסקים", המועצה להשכלה גבוהה, 2007.

"דו"ח ות"ת תשס"ד-תשס"ה", הוועדה לתכנון ותקצוב.

דולב אשר, "מסקנות וועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בראי שאלת אחריות

המדינה כלפי אזרחיה ותושביה", האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2007

הורביץ, איילה, "סטודנטים – הנחה קשה להשגה", NRG 16-10-2006

הימין רייש, נעמי, "מדד ההשכלה הגבוהה", בתוך פרלמנט גיליון 54, 2007

וולנסקי, עמי, "אקדמיה בסביבה משתנה", הקיבוץ המאוחד, 2005.

וורגן, יובל, "המוסדות האקדמיים להכשרת מורים: היבטים אחדים של הנושא, דו"ח שמוגש לוועדת הכספים", 2007

זוסמן, פורמן, קפלן ורומנוב, "הבדלים באיכות ההשכלה בין אוניברסיטאות למכללות: בחינה באמצעות התמורה בשוק העבודה", מוסד שמואל נאמן, 2007.

זילכה, גורי, "מדיניות שכר לימוד במוסדות להשכלה גבוהה בישראל", מוסד שמואל נאמן, 2006

זליקוביץ, מורן, "שוחט: מסקנות וינוגרד כבר לא רלוונטית", ynet, 2-1-2007.

"נייר עמדה של מועצת הסגל של המכללות המתקצבות לוועדת שוחט" 13-8-2007

נתן, גלעד, "סטודנטים לתואר שלישי: סקירה משווה", הכנסת – מחלקת מידע ומחקר, תשס"ז

סלבין שמוליק, וציפי דהאן, "הנזקים החברתיים והכלכליים הנגרמים בשל נטל שכר הלימוד הגבוה במוסדות להשכלה גבוהה", 2006

"סקירה השנתית", המוסד לביטוח לאומי, 2005

פלוצקר, סבר, "ועדה בלי שכ"ל", Ynet, 17.07.07

פלוצקר, סבר, "יוקר הלימודים לא יועלה והיוקרה?", YNET 19-5-2007

פרוטוקול מס' 3 של ועדת החקירה הפרלמנטארית לנושא עמלות הבנקים מיום רביעי, י"ז באדר התשס"ז (7 במרץ 2007)

פרידמן, יואב, "מגבלת נזילות בנגישות להשכלה גבוהה. מוסד שמואל נאמן", 2007

קארו, יאיר, "לחזור אל צמרת ההשכלה הגבוהה", פנים, 24, 20-28. 2003

קדר, בנימין זאב, "מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל", האקדמיה הלאומית למדעים, 2007

קשתי אור ותמרה טראובמן, "רפורמה במכללות להוראה: פחות מוסדות, שיטת תקצוב חדשה וחשש מקיצוץ נוסף", הארץ 11-6-2007

ריצ'קה נעה, "השמש זרחה והשיטה פרחה... - על דו"ח ועדת שוחט", חברה, 33, ספטמבר שטרסלר, נחמיה, "השביתה הבאה כבר בדרך". הארץ 18.07.07

"שנתון סטטיסטי לישראל 2007", הלשכה מרכזית המרכזית לסטטיסטיקה, 2007

שפרמן קרין: "אי שוויון בהשכלה הגבוהה בישראל". פרלמנט, 54. המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2007

שריד, יוסי, "הסטודנטים צודקים", הארץ, 26.04.07

שריד, יוסי, "לחם מוזל תורה יקרה", Themarket, 17-7-2007

- <sup>1</sup> ריצ'קה נעה, "השמש זרחה והשיטה פרחה... - על דו"ח ועדת שוחט", חברה, 33, ספטמבר 2007.
- <sup>2</sup> דוגמאות בולטות לכך היא שועדת זיו הציבה את ההנחה השנויה במחלוקת שגורסת כי גמישות ניהולית ותגמול דיפרנציאלי הן תנאי להתייעלות ולמצוינות אקדמית למרות שסקר ועדת יערי מוכיח אחרת. דוגמא אחרת היא נקודת המוצא של חברי הוועדה כי שכי"ל אינו משקף נכונה את המציאות הנחה זו נעשתה ללא מחקר רציני ואו השוואה לעולם. וכן הטענה כי הפרדה בין אוניברסיטאות למכללות היא מבורכת למרות ניסיונות כושלים שנעשו בעבר ברוסיה, בצרפת ובסין.
- <sup>3</sup> בהקשר זה מדהימה התבטאותו של יו"ר הוועדה, בייגה שוחט, בריאיון שערך עימו הכלכלן נחמיה שטרסלר: אך מה על התייעלות, אני שואל את שוחט, הרי ידוע שיש באוניברסיטאות איים גדולים של בזבז וכפילויות. והוא עונה: "זה לא היה המנדט שלנו. לא עסקנו בכך. אי אפשר להשיג את זה החלטתי שבדו"ח לא יהיו המלצות שאי אפשר לבצע". כלומר, הרימו ידיים מראש. נחמיה שטרסלר. "השביתה הבאה כבר בדרך". הארץ 18.07.07
- <sup>4</sup> אין כיום תופעה של רוויה בשום מערכת חינוך גבוה במקום כלשהו, אף לא בארה"ב שיש בה קרוב ל-4000 מוסדות להשכלה גבוהה, שם מוקמים כל העת מוסדות חדשים ומתרחבים מעגלי הלומדים.
- <sup>5</sup> אילו יושמו ההמלצות ככתבן וכלשונו, היה שכר הלימוד הבסיסי לתואר ראשון עומד על כ-5800 ₪ ולא 8600 ₪.
- <sup>6</sup> <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3347533,00.html>
- <sup>7</sup> צחוק הגורל הוא כי שוחט ותמיר שכיהנו כשרים באותה העת תמכו אף הם בהחלטה. תמיר אף הגדילה לפאר את מסקנות וינוגרד והכתירה אותן בתואר: ההחלטה הכי חשובה של ממשלת ברק".
- <sup>8</sup> יוסי שריד, "הסטודנטים צודקים", הארץ, 26.04.07: "ואפילו אותה ממשלה, עלולה לשנות את התנאים לחומרה מהיום למחר [...]. שם למעלה, משנים את הכללים בלי ניד עפעף, ועובדה שמחקו כלאחר יד את המלצות ועדת וינוגרד, תוך התעלמות מוחלטת מכללי הרציפות השלטונית. ומי יתקע לידי הסטודנטים שמה שנעשה עכשיו לוועדת וינוגרד, לא יעשה בעתיד לוועדת שוחט?"
- <sup>9</sup> הוצע לסטודנטים לכהן כמשקיפים או כחברים בעמדת מיעוט בתת הוועדה, מה שהגביר את התחושה כי יושבי הוועדה מבקשים להתקשט בעלה התאנה הסטודנטיאלי ע"מ לתת הכשר להמלצותיהם בכלל ולהעלאת שכי"ל בפרט.
- <sup>10</sup> "נייר עמדה של מועצת הסגל במכללות המתקצבות המופנה לוועדת שוחט" 13 באוגוסט 2007.
- <sup>11</sup> מתוך דו"ח שוחט עמ' 182: בשנת הלימודים תשס"ו למדו כ-200 אלף סטודנטים. מתוכם כ-70 אלף סטודנטים באוניברסיטאות והשאר במכללות לסוגיה.
- <sup>12</sup> לקריאה נוספת: נוגה דגן בוזגלו, עו"ד: "הזכות להשלכה גבוהה בישראל- מבט משפטי ותקציבי". הוצאת מרכז אדווה, ינואר 2007, תל אביב.
- <sup>13</sup> כך למשל, אע"פ שהדו"ח החושף את חדלונם של בתי הספר למינהל עסקים נמסר למלי"ג עוד באפריל 2007, הרי שאין לדו"ח זה כל זכר בדו"ח ועדת שוחט שפורסם ביולי. אדרבא! כפי שטוען ד"ר יעקב ברגמן, ועדת שוחט מדווחת דיווח מוטעה כי "בכמה שטחי מפתח כגון [...] כלכלה ומינהל עסקים ישראל מדורגת בין עשרת המקומות הראשונים בעולם". מירב ארלוזורוב "את הכביסה המלוכלכת האקדמיה לא מכבסת בחוץ" 19.07.07, הארץ. מצטטת מן הדו"ח: "הבעיה של לימודי מינהל עסקים בישראל, באוניברסיטאות ובמכללות כאחת, חמורה ודחופה". לכן, הוועדה בחרה להציג לראווה תמונה סותרת, הרי שהדו"ח החשוב הוסתר ממנה ע"י מי שגם היה חבר בה, יו"ר ות"ת, שלמה גרוסמן. הערות יעקב ברגמן על כתבת ידיעות אחרונות משבת, אגרת פומבית. 30.07.07
- דוגמא נוספת מסמך וניוור בוש: דו"ח יערי מתבסס בלעדית על מסמך מ-1945 של וניוור בוש אשר קהיליית חוקרי המדיניות המדעית, לפחות בחלקה, מתייחסת אליו זה מכבר כמיושן ומוטעה מיסודו. מה גם שקווי המתאר של תוכנית וניוור בוש לא שרירים ולא קיימים. התוכנית מעולם לא יושמה. ועדת יערי התרשלה בהימנעות מסקירת ספרות רצינית אשר הייתה יכולה, לכל הפחות, לפתח דיון רציני ומעמיק בסוגיה.
- <sup>14</sup> סבר פלוצקר: "ועדה בלי שכי"ל". Ynet, 17.07.07
- <sup>15</sup> הוועדה בחרה להתעלם ממימד ההוצאות הנלוות למשל, או מהשוואה בינלאומית לשכי"ל כאחוז מהתל"ג או למודלים אחרים. דוגמא נוספת: מחקרו של יואב פרידמן בנושא מגבלת הנזילות ללומדים לתואר ראשון, בוועדת שוחט בחרו להתייחס לנתון אחד לפיו רק ל-2% מהסטודנטים הצהירו על קשיי מימון בשכי"ל, נתון אשר הוצא מהקשרו ואינו משקף את רוח המאמר ואת המציאות. **דוגמא אחרת** היא הטבלה בה מוצג שכרם ההתחלתי ושכרם כעבור שלוש שנים של בוגרי המכללות והאוניברסיטאות בעמ' 147. טבלה זו לקוחה ממחקר שעוסק בהשוואת שכרם של בוגרי אוניברסיטאות ומכללות ולכן מטעמיו שלו מתעלם מהמכללות להוראה, סטודנטים ערבים, מרוב מדעי הרוח, ומחלק ניכר ממדעי הטבע (למעט מחשבים והנדסה). זוהי התעלמות בעיקר מהאקדמאים שעתידים להרוויח מעט וכך מציג הדו"ח שכר התחלתי גבוהה יחסית.
- <sup>16</sup> מתוך אילן גור זאב: "נגד תיעוש האוניברסיטאות בישראל". אוניברסיטת חיפה, 2007. לדוגמא, המודל האוסטרלי שגרם לירידה באיכות האקדמית, להיעלמותם של תחומי מחקר שונים ולירידה בנגישות האוכלוסייה לאקדמיה, ולכן הוביל בשנת 2001, לחשיבה מחודשת אודות הרפורמה שהוצעה בשעתו

ולהשקעה ציבורית נרחבת בסך 2.9 מיליארד דולר שיושקעו בתוכנית חומש. כעת נותר לחכות ולראות האם תכנית זו תוכל לפצות על הפגיעה המתמשכת במערכת ההשכלה הגבוהה באוסטרליה.

<sup>17</sup> אילן גור זאב, (2007): "נייר עמדה- נגד תיעוש האוניברסיטאות", אוניברסיטת חיפה.

<sup>18</sup> דו"ח שוחט עמ' 106.

<sup>19</sup> נושא הנגישות נסקר במסמך זה גם בהיבט הכלכלי.

<sup>20</sup> נוגה דגן בוזגלו, עו"ד: "הזכות להשכלה גבוהה בישראל- מבט משפטי ותקציבי". הוצאת מרכז אדווה,

ינואר 2007, תל אביב.

<sup>21</sup> יש להתחשב במידת הנגישות להשכלה הגבוהה במדינה, שכן מדינה יכולה להפנות אחוז ניכר מהתמ"ג שלה להשכלה, וכן להוציא על כל תלמיד סכום גבוה מהממוצע, אך הסיבה לכך תהיה מיעוט הסטודנטים הנהנים מנתח זה, ובמצב זה נתח גדול ממשאבי המדינה מושקע באליטה מסוימת.

<sup>22</sup> שפרמן קרין: "אי שוויון בהשכלה הגבוהה בישראל". פרלמנט, 54. המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2007.

<sup>23</sup> יואב פרידמן, "מגבלת נזילות בנגישות להשכלה גבוהה", מוסד שמואל נאמן, 2007.

<sup>24</sup> נוגה דגן בוזגלו, עו"ד: "הזכות להשכלה גבוהה בישראל- מבט משפטי ותקציבי". הוצאת מרכז אדווה,

ינואר 2007, תל אביב.

<sup>25</sup> גור זאב אילן: "נגד תיעוש האוניברסיטאות- נייר עמדה". חיפה, 2007. וגם. זאב ביילסקי: "הטעות של

שוחט". הארץ, 25.07.07.

<sup>26</sup> ראה למשל בסקירה השנתית של המוסד לביטוח לאומי 2005, עמ' 95. יש לציין שהנתונים שם הם לאחר תשלומי ההעברה. בהכנסות ברוטו אי השוויון גדול יותר. אמנם הנתונים שם אינם ניתנים להשוואה

ישירה אבל בעוד שהיחס בין הכנסה של שכיר בגבול העליון של העשירון ה-9 לשכיר החציוני ב-oecd הוא

1.9 ובארה"ב (שבה אי-השוויון הוא הגדול ב-OECD) 2.3. היחס המקביל אך בין משפחות שבראשן שכיר

הוא 2.467. היחס בין העשירונים 5 ל-1 הוא ב-OECD 1.7, בארה"ב 2.1 ובארץ (שוב ביחס למשקי בית

שבראשם שכיר) 2.47. השווה בין נותני ה-OECD society at a glance עמ' 71 ובין נתוני הלמ"ס בשנתון

סטטיסטי לישראל 2007 תרשים 5.31.

<sup>27</sup> שפרמן קרין: "אי שוויון בהשכלה הגבוהה בישראל". פרלמנט, 54. המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2007.

<sup>28</sup> זאב ביילסקי: "הטעות של שוחט", הארץ, 25.07.07.

<sup>29</sup> דנה בלאנדר: "השכלה- זרז להשתתפות פוליטית". פרלמנט, 54, 2007.

<sup>30</sup> בשל התלות הכלכלית של המוסדות בגופים פרטיים, הם יהיו אלה שיכוונו את המחקר לתחומים

פונקציונאליים מסוימים "ונחוצים" וישאירו את הידע בבעלותם. כך, יתקשו החוקרים לחקור את אשר

באמת ברצונם לחקור ויפגע החופש האקדמי. ההון הפרטי לא יושקע בכל תחומי המחקר ולכן יפגעו

ויעלמו גם תחומי מחקר שלמים שאינם רווחיים ואו כאלו הטומנים בחובם מימד ביקורתי וספקני

כלשהו באשר לממסד ולחברה.

<sup>31</sup> אילן גור זאב: "נגד תיעוש האוניברסיטאות בישראל". אוניברסיטת חיפה, 2007, עמ' 34-36.

<sup>32</sup> ראה בדו"ח ות"ת לשנים תשס"ד-תשס"ה עמ' 49-48 ודו"ח שוחט, עמ' 187.

<sup>33</sup> מבחינת המחקר פירוש הדבר הוא חוקרים פוריים פחות משום שעיקר החידוש במחקר נעשה בגיל צעיר

יחסית, כך נטען בדו"ח ות"ת.

<sup>34</sup> הועדה לא מציינת את אופן חלוקת התקנים הללו.

<sup>35</sup> בדו"ח אין נתון מסודר על מספר אנשי הסגל הבכיר. בחישוב של מספרם לפי התרשימים בעמ' 189

מגיעים 76277 כולל מורים בכירים מן החוץ. הנתון העדכני ביותר על מספר כלל הסטודנטים במכללות

ובאוניברסיטאות תקף לשנת תשס"ה. החישוב שנעשה כאן נשען על נתונים על ועלל הנחה (שאינה מקובלת

על איש) שמספר הסטודנטים ישאר קבוע. פירושו של דבר שהחישוב כאן נדיב ביחס למציאות.

<sup>36</sup> דו"ח שוחט, עמ' 108.

<sup>37</sup> ריצ'קה נעה, "השמש זרחה והשיטה פרחה... - על דו"ח ועדת שוחט", חברה, 33, ספטמבר 2007: ועדת

יערי ראתה לנכון להדגיש כי הנתון לפיו מדינת ישראל משקיעה 4.8% מהתמ"ג שלה במחקר ופיתוח הוא

מטעה. אין להסיק ממנו שישאל משקיעה במחקר הרבה מאוד ביחס לרוב מדינות העולם, כיוון שבפועל

מצאה הוועדה שרק 0.51% מהתמ"ג (בהגדרה מרחיבה) מועבר בישראל למחקר (הוועדה ממליצה על

הקמת קרנות מחקר במדעי הרוח והטבע ומרכז למחקר במדעי החברה, כאשר הקרן למדעי הרוח תצטרך

להשיג חלק גדול מתקציבה ממקורות פרטיים, כך שלא בטוח כלל שהם אכן יושגו. המסקנות הרשמיות

מוסיפות חלקים נכבדים של תקצוב עצמאי גם למכון המחקר למדעי החברה ולמכון המחקר הביו רפואי

ומקטינות בכך את האחריות התקציבית של המדינה לקיום גופים אלה וכנראה גם את הסיכויים להקמתם

ותפקודם ברמה אקדמית נאותה. 37 שני מקרים אלה רק מדגימים את חוסר הרצינות בו מתייחסת ועדת

שוחט להמלצותיה עצמה עד שנדמה כי היא מתלוצצת בעניינים שבחומרה. השקעות במחקר ובפיתוח, יש

לזכור, אינן מספיקות כדי להבטיח את הגידול בתוצר ללא הון אנושי שידע לנצל ולהפעיל את המחקר

לרווחת המשק.

שימוש בכסף ליצירת ואיסוף ידע) ואילו השאר מועבר לפיתוח (שימוש בידע למטרות ייצור מוצרים וכסף).

החישוב הנ"ל הוא נדיב משום שהחישוב שנעשה באוניברסיטאות אמריקאיות הוא מצומצם בעוד שחישוב

תקציב המחקר הישראלי הוא חישוב מרחיב. ראה בדו"ח שוחט עמ' 106.

<sup>38</sup> דו"ח שוחט עמ' 110-111.

<sup>39</sup> על כך ראה בדו"ח שוחט עמ' 104-109. מעניין עם זאת שבעוד הועדה מתארת את מצבו הקשה של תקצוב המחקר בארץ ובדבריה הבלתי מחייבים קרובה לעמדתנו, המלצותיה בפועל אינן חורגות מהחזרת התקציבים שהיו לו לפני כמה שנים. למעשה כשבדקים את המספרים אין שם דרישה מעבר להחזרת התקציב שקוצץ. עובדה משעשעת היא שהועדה טוענת כי קביעה של התקציב הדרוש לתוספת מחקר ביחס לתל"ג תהיה מורכבת ביותר, תלויה במשתנים רבים ואידיאולוגית במידה רבה, לכן היא נמנעת מלעסוק בכך ופשוט קובעת שכום שרירותי שמסתדר היטב עם חלק התקציב הציבורי שהאוצר מוכן להחזיר להשכלה הגבוהה כך שבתוספת שכר הלימוד השרירותי אף הוא יחזור תקציב ההשכלה הגבוהה להיות זהה לחלוטין לזה שהיה לפני הקיצוצים בשנים האחרונות.

<sup>40</sup> על הצעות בסגנון זה בתחום המחקר ההיסטורי ראה ב"מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות ישראל". עמ' 21.

<sup>41</sup> אילן גור זאב, (2007): "נייר עמדה- נגד תיעוש האוניברסיטאות", אוניברסיטת חיפה.

<sup>42</sup> חברי ועדת זיו מנסים לטעון כי קיים הבדל מהותי בין חוזים אישיים ובין גמישות ניהולית. אנו חושבים שהבדל זה הוא בעיקר רטורי. ראה דו"ח שוחט עמ' 129, 131-134. ראוי לציין כי כבר כיום ישנו תגמול דיפרנציאלי בדמות תוספות מחקר מסוג א' וב' ותוספות שונות בגין שימוש בתפקידים מנהליים שונים (ראש חוג, ועדות וכו'). כמו כן העלייה בדרגה שנקבעת לפי תפוקה פירושה גם עליה בשכר.

<sup>43</sup> ריצ'קה נעה, "השמש זרחה והשיטה פרחה... – על דו"ח ועדת שוחט", חברה, 33, ספטמבר 2007

<sup>44</sup> אילן גור זאב: "נגד תיעוש האוניברסיטאות בישראל". אוניברסיטת חיפה, 2007. עמ' 28.

<sup>45</sup> דו"ח שוחט עמ' 114.

<sup>46</sup> נוגה דגן בוזגלו, עו"ד: "הזכות להשכלה גבוהה בישראל- מבט משפטי ותקציבי". הוצאת מרכז אדווה, ינואר 2007, תל אביב.

<sup>47</sup> נוגה דגן בוזגלו, עו"ד: "הזכות להשכלה גבוהה בישראל- מבט משפטי ותקציבי". הוצאת מרכז אדווה, ינואר 2007, תל אביב.

<sup>48</sup> ראה שוב בדו"ח האקדמיה הלאומית למדעים על ההיסטוריה.

<sup>49</sup> על השפעתה הצפויה של העלאת שכ"ל מנקודת מבטו של הפרט, ראה פרק כלכלי.

<sup>50</sup> דו"ח הלמ"ס 2006 מצביע כבר על מגמת ירידה קבועה במשך השנים האחרונות במדעי הרוח לעומת עליה קבועה במדעי הטבע ובהנדסה.

<sup>51</sup> ראה מחקר ההיסטוריה באוניברסיטאות בישראל עמ' 67-48.

<sup>52</sup> כל פקולטה מקבלת את תקציבה לפי סטודנט מסיים, ולכן הפקולטות מעוניינות שהסטודנט יסיים כמה שיותר מהר. לימודים במדעי הרוח והחברה דורשים רוחב יריעה ניכר ולכן יש דרישה להרחבה במספר הקורסים. לדוגמה, מצוינות במדעי הרוח מחייבת לימודי שפה אולם לימודי שפה לא נמצאים בתקן השעות המותרות לתואר.

<sup>53</sup> דוגמא לכך מהווה מה שקרה בחוגים למנהל עסקים ושלוחות הזרות. ראה על כך בדו"ח המל"ג על מנהל עסקים

<http://www.che.org.il/template/default.asp?maincat=7&catid=55&keySearch=%EE%F0%E4%EC+%F2%F1%F7%E9%ED>. וכן אצל עמי וולנסקי עמ' 186-226.

<sup>54</sup> זאת בניגוד להתנגדות המוחלטת לשכ"ל לימוד דיפרנציאלי במסגרת התואר הראשון. למעשה אותם הטיעונים השוללים שכ"ל דיפרנציאלי בתואר הראשון תקפים גם לתואר השני. מעניין כי בראיונות שונים התבטאו חלק מחברי הועדה, לרבות גבי ליאורה מרידור, כנגד רעיון הדיפרנציאליות בשכ"ל מחשש לסטיגמטיזציה של הסטודנט ו/או תחום הלימוד, אך המליצו עליו בפועל.

<sup>55</sup> נתן, גלעד, סטודנטים לתואר שלישי: סקירה משווה, הכנסת – מחלקת מידע ומחקר, תשס"ז. נגה דגן בוזגלו.

<sup>57</sup> מספר הסטודנטים במכללות להוראה עמד בשנת תשס"ו על 21,378 מתוך סה"כ 158,730 סטודנטים לתואר ראשון.

<sup>58</sup> נתונים מתוך למ"ס 2005: 27-29.

<sup>59</sup> וורגן, יובל, "המוסדות האקדמיים להכשרת מורים: היבטים אחדים של הנושא, דו"ח שמוגש לוועדת הכספים", 2007 מראה את הנגיסה המשמעותית בתקציבי המוסדות להכשרת מורים. בין השנים 2000-2007 סך הקיצוץ בבסיס התקציב היה 206 מליון ש"ח ב-2007 קוצצו 21 מיליון ש"ח. בנוגע לשנה הבאה, התבטאה כבר שרת החינוך כי הקיצוץ למכללות לחינוך הוא בלתי נמנע בשל קיצוץ רוחבי במשרדי הממשלה.

<sup>60</sup> כתוצאה מכך נמנעת מהם השוואת תנאי עבודה ושכר, ההולמים את מקצועיותם ומעמדם האקדמי, והמתאימים למקובל במערכות אקדמיות מודרניות.

<sup>61</sup> יאיר קארו "לחזור אל צמרת ההשכלה הגבוהה", פנים, 24, 20-28. 2003

<sup>62</sup> שם.

<sup>63</sup> אמנם זהו היתרון המשמעותי ביותר של הלימודים במכללות לחינוך המקנה להם את היתרון הפדגוגי והמעשי, אך אין להתעלם מהשפעותיו על הסטודנטים שיכולים לעבוד פחות למחייתם, בשל הקשר עם הילד וביה"ס (המתפרש הרבה מעבר לשעות הפורמאליות בשל פעילויות מיוחדות, ימי הורים, הערכות

לקראת השנה ועוד). כל זאת, בלא שהזכרנו שכל ההוצאות הנגזרות ממסגרת זו, כגון חומרי גלם לשיעור ונסיעות, נופלות על כתפי הסטודנט באופן בלבדי.

<sup>64</sup> גם שרת החינוך הנוכחית התבטאה בעניין: "אם אנחנו רוצים שהמכללות להוראה יהיו מוסדות איכותיים, עם סגל אקדמי, יכולת מחקר ופיתוח של תוכניות חדשות, הן חייבות להיות חלק מהמערכת האקדמית הכללית". מצוטט בקשתי אור ותמרה טראובמן, "רפורמה במכללות להוראה: פחות מוסדות, שיטת תקצוב חדשה וחשש מקיצוץ נוסף", הארץ 2007-6-11.

<sup>65</sup> נמצא כי קבוצות אוכלוסייה המאופיינות בשיעורי השתתפות נמוכים באוניברסיטאות, כגון תושבי הפריפריה והערבים, נקלטים בעיקר במכללות האזוריות ובמכללות להוראה, שתחומי הלימוד המוצעים בהן מבוקשים פחות ומוערכים פחות במערכת ההשכלה הגבוהה. כך, ככל שיוקרתו של המוסד האקדמי עולה, כך שיעורם של אלה קטן. איילון חנה, "השכלה גבוהה", בתוך: אורי רם וניצה ברקוביץ (עורכים), אי שוויון, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב 2006, עמ' 163.

<sup>66</sup> פרופ' יאיר קארו, נשיא מכללת אורנים, לחזור אל צמרת ההשכלה הגבוהה. פנים, 24, 20-28. 2003

<sup>67</sup> כבר כיום ישנה נסיגה משמעותית במספר בוגרי המכללות לחינוך אשר פונים לעסוק בהוראה. בעוד שבשנת '96 66% מתוך בוגרי המכללות לחינוך עסקו בהוראה בתוך שלוש שנים מיום סיום התואר, בשנת 2000 רק 56.9% עשו כן. מתוך דו"ח הלמ"ס

<sup>68</sup> ועדת שוחט ובעיקר תת ועד יערי מכירות בכשל השוק הזה בדבריהן אבל מתעלמות ממנו לעתים קרובות במסקנותיהן. אולם בולטת במיוחד ההתעלמות של ועדת מרידור משיקול זה למעט במקרה של מדעי הרוח.

<sup>69</sup> תמונה בעינינו שהוועדה בחרה להביא רק את התשואה שמפיק הפרט מההשכלה ובחרה שלא להציג נתונים אודות הגידול ברווחי המדינה ממיסים בעקבות ריבוי האקדמאים.

<sup>70</sup> OECD: "the well being of nations", 2001.

<sup>71</sup> דו"ח שוחט, עמוד 146. וגם: סלבין שמוליק, ר"ח ציפי דהאן, "הנזקים החברתיים והכלכליים הנגרמים בשל נטל שכר הלימוד הגבוה במוסדות להשכלה גבוהה", 2006.

<sup>72</sup> סלבין שמוליק, ר"ח ציפי דהאן, "הנזקים החברתיים והכלכליים הנגרמים בשל נטל שכר הלימוד הגבוה במוסדות להשכלה גבוהה", 2006.

<sup>73</sup> לתופעה זו עלולות להיות גם השלכות ביטחוניות, דמוגרפיות וכלכליות.

<sup>74</sup> בהקשר זה, מעניין כי נתוני השכר של האקדמאים שהוצגו בפני ועדת שוחט, אינם כוללים את מקצועות מדעי הרוח ולא את המכללות להכשרת מורים, כך שהתוצאה המתקבלת מעוותת למדי המחקר המדובר הוא: זוסמן, פורמן, קפלן ורומנוב, "הבדלים באיכות ההשכלה בין אוניברסיטאות למכללות: בחינה באמצעות התמורה בשוק העבודה", מוסד שמואל נאמן, 2007. אותו מחקר לא התייחס למקצועות ההוראה ולכל המקצועות שאינם נלמדים במכללות. כמו כן, הוא לא התייחס לערבים, לבנות השרות הלאומי, והחרדים משום שבסיס הנתונים שלו התבסס על נתוני הבחינה הפסיכוטכנית של המועמדים לצה"ל.

<sup>75</sup> ראה עמ' 19 בדו"ח. תחת "הרקע והסיבות להקמת הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל". הייתכן שועדת שוחט רואה את הרחבת הנגישות כבעיה ולא כברכה?

<sup>76</sup> דולב אשר, "מסקנות וועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בראי שאלת אחריות המדינה כלפי אזרחיה ותושביה". האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2007

<sup>77</sup> ראה למשל את האינפלציה בבוגרי מנהל עסקים ומשפטים המסיימים מדי שנה את לימודיהם, ומתקשים למצוא עבודה בתחומים שאותם למדו.

<sup>78</sup> המחקר עליו התבססה הוועדה בקביעתה הוא: יואב פרידמן, "מגבלת נזילות בלימודי תואר ראשון", מוסד שמואל נאמן. אשר מסקנתו הסופית היא שיש מתאם חיובי בין הכנסת ההורים לסיום התואר, עובדה שסותרת את טענת שוחט.

<sup>79</sup> למעשה לחלק מהחלטותיה יש השפעות גם בתחום זה. למשל העלאת שכר הלימוד תפגע בנכונות של אנשים מוכשרים ללמוד חינוך וכך הוועדה פוגעת בחינוך הדור הבא.

<sup>80</sup> סלבין שמוליק ר"ח ציפי דהאן, "הנזקים החברתיים והכלכליים הנגרמים בשל נטל שכר הלימוד הגבוה במוסדות להשכלה גבוהה", 2006.

<sup>81</sup> אמנם לא חובה להשתתף בקורסי ההכנה, אך אלו משפרים באורח ניכר את הסיכויים להצלחה ועל כן ההשתתפות בהם הם בבחינת הכרח כמעט.

<sup>82</sup> נגה דגן בוזגלו: "הזכות להשכלה גבוהה- מבט משפטי תקציבי". מרכז אדווה, תל אביב, 2006.

<sup>83</sup> תמונה בעינינו העובדה כי ועדת שוחט אשר הרבתה להיתלות במודלים מסוימים של שכ"ל ומערכי סיוע מהעולם, אך שכחה לעיתים להזכיר כי באותם המקומות כדוגמת אוסטרליה וחלק ניכר ממדינות אירופה זוכים הסטודנטים למענקי מחייה שעוזרים להם להתמודד עם עלויות המחיה היקרות.

<sup>84</sup> על בעיות הארנונה ראה הורביץ, איילה, "סטודנטים – הנחה קשה להשגה", NRG 2006-10-16.

הבעיה אינה רק הבירוקרטיה כפי שמוצג בכתבה אלא עצם העיקרון כי מי שמקבל הנחה בארנונה הוא דווקא מי שנאלץ לעבוד לפרנסתו במהלך לימודיו.

<sup>85</sup> נמצא קשר בין המצב הכלכלי והסיכוי לסיים תואר ראשון. ההסתברות לסיים תואר ראשון של פרטים הנמצאים בחמישון התחתון נמוכה באופן מובהק משל פרטים השייכים לחמישונים השלישי הרביעי והחמישי. ההסבר הסביר לכך הוא שברמות ההכנסה הנמוכות מגבלת הנזילות בולטת ומשמעותית

ומשפיעה על התנהגות הפרטים ואילו ברמות הכנסה גבוהות מגבלת הנזילות פחות רלוונטית בהחלטה לפנות ללימודי תואר ראשון ואולי אף אינה קיימת כלל. יואב פרידמן (2007). "מגבלת הנזילות בלימודי תואר ראשון", מוסד שמואל נאמן.

<sup>86</sup> נגה דגן בוזגלו: "הזכות להשכלה גבוהה- מבט משפטי תקציבי". מרכז אדווה, תל אביב, 2006.

<sup>87</sup> כיום שכר הלימוד באוניברסיטה הפתוחה בחישוב כולל לתואר (בניגוד לקורסים פזורים) זהה לזה הנהוג בשאר מערכת ההשכלה הגבוהה. אם שכר הלימוד באוניברסיטה הפתוחה לא יעלה בהתאם לזה של שאר המערכת הרי שתלמידים יעברו מהמכללות לאוניברסיטה הפתוחה מה שכמובן יפגע במכללות אנושות.

<sup>88</sup> מצוטט בפלוצקר, סבר, יוקר הלימודים לא יועלה והיוקרה?; YNET 19-5-2007.

<sup>89</sup> דו"ח ה- oecd שיצא השנה "education at a glance" מראה כי ישראל נמצאת במקום השישי מבין כל המדינות הנסקרות בדו"ח מבחינת גובה שכ"ל. יישום ההמלצות מאיים להעלותה למקום השלישי.

<sup>90</sup> סלבין שמוליק, רו"ח ציפי דהאן: "הנזקים החברתיים והכלכליים הנגרמים בשל נטל שכר הלימוד הגבוה במוסדות להשכלה גבוהה", 2006.

<sup>91</sup> נעמי הימין רייש, "מדד ההשכלה הגבוהה", בתוך פרלמנט גיליון 54, 2007 וגם: OECD: education at the glance, p.230, 2006.

<sup>92</sup> דו"ח ה- oecd שיצא השנה "education at a glance" עמ' 232.

<sup>93</sup> אוסטרליה היא יוצאת דופן בהקשר זה עם יחס של 30%.

<sup>94</sup> אילן גור זאב, (2007): "נייר עמדה- נגד תיעוש האוניברסיטאות", אוניברסיטת חיפה. וגם: דו"ח ה-

oecd שיצא השנה "education at a glance".

<sup>95</sup> הטיעון המרכזי של הועדה להעלאת שכ"ל נסמך על עוולה חברתית, כביכול, אשר בה השכבות החלשות בחברה מממנות למעשה את השכלתן של השכבות המבוססות יותר, מכיוון שהם אינן מגיעות לאקדמיה כמעט. למותר לציין, כי זהו טיעון ריקני ושטחי שכן במדינות דמוקרטיות התושבים אינם מקבלים שירותים מהמדינה בהתאם לגובה תשלומי המס שלהם. כך למשל, הייתכן שתסייע המדינה לתושבי שדרות רק בסכום המיסים שהתקבל בתושבים? או: גזרה שווה תוביל מסקנה כי מכיוון שהעניים צורכים פחות תיאטרון אין להשקיע בתרבות, או מכיוון שהם נוסעים פחות (בעלי כושר נידודות מוגבל) אזי המדינה תמנע מסלילת כבישים?

<sup>96</sup> הועדה לא התלבטה כלל בשאלה האם הסטודנט מחזיר את הסובסידיה כאשר הוא בוגר, שהרי ידוע לה כי הוא מחזיר בריבית דריבית ולכן בחרה להתעלם מכך. גדעון עשת. וגם נסיכת המדעים

<sup>97</sup> הנתון לפיו רק 2% מאוכלוסיית הסטודנטים הצהיר על בעיה במימון הלימודים עקב מצבם הכלכלי של ההורים אינו מדויק ולא לוקח בחשבון את שני העשירונים התחתונים. המחקר עליו מתבסס "הנתון" הוא מחקרו של יואב פרידמן (מגבלת נזילות) ואינו משקף נכונה את המציאות.

<sup>98</sup> ללא הנחה זו אין משמעות כמעט לקביעה שישנם מעט מאוד סטודנטים שזקוקים לסיוע כפי שטוענת הועדה בעמ' 156.

<sup>99</sup> אחוז המימוש של ההלוואות מ-50.1% בתשס"ג ל-30% בתשס"ו. לקריאה נוספת: נספח 3 לדו"ח שוחט.

<sup>100</sup> פירוש הדבר הוא שההלוואות אינן משפרות את מצב הנגישות ביחס למה שמצוי כיום אלא לכל היותר מאפשרות נגישות למי שיכולת זו הייתה כבר בידו.

<sup>101</sup> ראוי לציין כי בדו"ח לא כתוב האם סכום זה הוא נטו או ברוטו.

<sup>102</sup> בהולנד חלק מההלוואה עשוי להפוך למענק באם הסטודנט מוכיח הישגים לימודיים מספקים. גם

גרמניה מעניקה הלוואה ממשלתית למימון הוצאות הלימודים, כאשר הקלות שונות מאפשרות לסטודנט שלא להחזיר חלק מהסכום בנסיבות מסוימות, כך שלמעשה הוא הופך להיות מענק.

<sup>103</sup> גורי זליכה, "מדיניות שכר לימוד במוסדות להשכלה גבוהה בישראל", מוסד שמואל נאמן, 2006. "קצב

החזר וגובה החזר החודשי יהיה קשור לגובה השכר השנתי ברוטו של העובד. במידה והסטודנט יהיה מובטל או שהשתכרותו תהיה פחות מפי 1.5 משכר המינימום הוא לא ישלם את החזר עד שהוא יתחיל לעבוד ולהשתכר. החזר ברמות השתכרות גבוהות יותר יתבצע בהתאם לגובה ההלוואה ולהשתכרות.

**מומלץ שהחזר יתבצע באמצעות מערכת המיסים.** עמ' 19.

<sup>104</sup> חשוב להדגיש כי הן במודל האוסטרלי, שעל פיו לכאורה עוצבה מדיניות ההלוואות המוצעת, והן במודל "חופשי ללימוד" שהגתה שרת החינוך יולי תמיר כחלק ממצע מפלגת העבודה, ההלוואות אמורות להינתן על ידי המדינה ולא על ידי הבנקים. החוזרים אמורים להגבות על ידי הביטוח הלאומי באופן פרוגרסיבי,

לפי גובה ההכנסה, וחשוב לא פחות: סף המינימום שממנו נדרשים להחזיר את ההלוואה הוא השכר הממוצע במשק. במודל של תמיר, שפורסם ב-2005, שכר הלימוד הכולל הגיע ל-11,200 כולל הריבית לעשר שנים. את בעיית המזומנים של המדינה הוצע לפתור באמצעות הקמת תאגיד ציבורי שינפיק אגרות חוב שהמדינה תהיה ערבה להן ותכסה את פערי הריבית. (מודל חופשי ללימוד לא פורסם מעולם אולם נתונים אלה נאמרו בשיחה של המשמרת הצעירה של מפלגת העבודה עם יולי תמיר וזו לא הכחישה אותם).

<sup>105</sup> המדינה אף מתחייבת לממן בסכום של כ-200 מיליון ש"ח בשנה את "הפסדי" המלווים עקב אי-תשלום ההלוואות ע"י בעלי הכנסה נמוכה, ועקב מתן הלוואות אלו בריבית נמוכה מהמקובל בשוק החופשי. סביר להניח, שדווקא לבנקים משתלם המפגש עם קהל לקוחות גדול וחשוב זה, עד כדי מימון "הפסדים" אלה, ואף יותר.

- <sup>106</sup> בעיית העמלות וכוחם הקרטליסטי של הבנקים הם בעיה ידועה. כך למשל ידיו ענתבי, המפקח על הביטוח ושוק ההון, משרד האוצר, טוען כי המגזר הבנקאי סובל מריכוזיות יתר. (פרוטוקול מס' 3 של ועדת החקירה הפרלמנטארית לנושא עמלות הבנקים מיום רביעי, י"ז באדר התשס"ז (7 במרץ 2007). ברור שבתנאי המכרז יוכלו לעמוד רק הבנקים הגדולים ועל כן הריכוזיות של התחום רק תגדל.
- <sup>107</sup> אשר דולב, (2007). "מסקנות וועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בראי שאלת אחריות המדינה כלפי אזרחיה ותושביה". האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- <sup>108</sup> יש לשים לב לכך שגיל 35 "נלקח" ממדינות שבהן מגיל זה הסטודנט לא זכאי לסיוע כלכלי דוגמת מענקי מחייה, כשבאותן מדינות שכר הלימוד הוא חינם או סכום סמלי.
- <sup>109</sup> מעניין כי על קיומו של המנגנון המסורבל הסכימו הן נחמיה שטרלסר והן סבר פלוצקר Ynet 17-7-07
- <sup>110</sup> גורי זילכה (2007): " הצעה למדיניות שכר הלימוד במוסדות להשכלה גבוהה". עמ' 9, מוסד שמואל נאמן.
- <sup>111</sup> בשנת 1996 תוקצב כל סטודנט בסכום של 37099 ₪, בשנת 2000/1, לפני הקיצוצים הגדולים היה התקציב פר סטודנט 32,685 ₪ ואילו בשנת 2013 צפוי התקציב (אם תיושם הרפורמה) לעמוד על 33,000 ₪ לסטודנט.
- <sup>112</sup> במסמך של נגה דגן בוזגלו- מבט משפטי תקציבי ניתן לראות את הירידה במימון ממשלתי פר סטודנט בהשכלה הגבוהה בשנים שלפני הקיצוץ לעומת היום.
- <sup>113</sup> שימו לב גם כי ההוצאה הממשלתית לחינוך הגבוה כאחוז מסך כל ההוצאה של המגזר הממשלתי נמוך מהמוצע במדינות הנסקרות בדו"ח oecd. 2.5% לעומת 3.1% (הממוצע), ניו זילנד 5.5, נורווגיה 4.8, ארה"ב 4, שוודיה 3.7 מתוך: מערכת החינוך בישראל ב-2003 בהשוואה בינלאומית למ"ס
- <sup>114</sup> נעמי היימן רייש מתייחסת לדוח 2006